

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Тексти (конспект лекцій)
з дисципліни
«Історія України та української культури» для
студентів усіх спеціальностей усіх форм навчання

Тексти (конспект лекцій) з дисципліни «Історія України та української культури України» для студентів усіх спеціальностей усіх форм навчання / Укл.: Г.І. Шаповалов, І.М. Спудка та ін. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2026. 76 с.

Укладачі: Г.І. Шаповалов, професор, д-р іст. наук;
І.М. Спудка, доцент канд. іст. наук;
Т.В. Васильчук, доцент, канд. іст. наук;
В.М. Чоп, доцент канд. іст. наук;
Г.А. Сигида, ст. викладач.

Рецензент: С. М. Білівненко, канд. іст. наук, доцент,
в.о.завідувача кафедри джерелознавчих
студій та суспільних комунікацій
Запорізького національного університету

Відповідальний
за випуск: Г.І. Шаповалов, професор, д-р іст.наук.

Затверджено на засіданні кафедри
українознавства та загальної
мовної підготовки, протокол №2
від 29.02. 2026 р.

Затверджено на засіданні
Науково-методичної комісії
Гуманітарного факультету
протокол № 4 від 13.04.2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Графік навчального процесу з дисципліни «Історія України та української культури»	5
Лекція №1. Стародавня доба в історії України. Витоки формування української культури.	6
Лекція №2. Галицько-Волинська держава. Українські землі в складі Литви та Польщі (друга пол. XIII – сер. XVII ст.)	15
Лекція №3. Українська національна революція (1648 – 1676 рр.)	22
Лекція № 4. Українські землі в складі Російської та Австро-Угорської імперій	28
Лекція № 5. Українська революція (1917 – 1921 рр.)	36
Лекція № 6. Західноукраїнські землі між двома світовими війнами	46
Лекція № 7. Суспільно-політичне життя в Україні в період II пол. 40-х – I половині 60-х років XX ст.	57
Лекція № 8. Сучасна українська держава	65

ВСТУП

Реформування освіти передбачає гуманітаризацію навчального процесу на основі поглибленого вивчення як історії, так і культурного надбання людства. Одне з головних завдань гуманітаризації – подолання диспропорції в співвідношенні професійної та гуманітарної підготовки спеціалістів. Сучасні уявлення про цілі і завдання закладів вищої освіти ґрунтуються на розумінні необхідності забезпечення широкої демократизації і гуманізації навчально-виховного процесу, що дають студентам можливість засвоїти досягнення вітчизняної історії та культури, вільно визначити свої позиції, обрати духовні цінності та розвивати творчі здібності. Головними рисами гуманістичного типу мислення є осмислення і життєві втілення моральних принципів, органічне поєднання логіки та здорового глузду, почуття і розуму, віри та наукової аргументації. Такими рисами мають володіти люди з високим культурним потенціалом, - талановиті і освічені, належним чином виховані і професійно підготовлені. Дисципліна «Історія України та української культури» у здобутті університетської освіти посідає особливе місце, оскільки власне в історії та культурі відкриваються універсальні сенси буття, до того ж, як на рівні окремої особи, так і на рівні цілісного соціального організму. Знання історії та рідної культури сприяє всебічному розвитку особистості, допомагає здобувачам краще осягнути свої власні культурні цінності, прищеплює навички відповідального відношення до майбутньої професії.

Конспект лекцій підготовлений з урахуванням найновіших розробок з історії та культури, відповідно до вимог до навчання спеціалістів вищої кваліфікації у закладах вищої освіти.

Графік навчального процесу з дисципліни «Історія України та української культури»

	Теми лекцій	Теми семінарів
1.	Стародавня доба в історії України. Витоки формування української культури.	
2.		Київська Русь: історія та культура (IX-перша пол. XIII ст.)
3.	Галицько-Волинська держава. Українські землі в складі Литви та Польщі (друга пол. XIII – сер. XVII ст.).	
4.		Українське козацтво в початковий період (к. XV – сер. XVII ст.)
5.	Українська національна революція (1648 – 1676 рр.).	
6.		Гетьманщина, Правобережжя і Запорозжя наприкінці XVII - XVIII ст.
7.	Українські землі в складі Російської та Австро-Угорської імперій.	
8.		Надніпрянська Україна та західноукраїнські землі в другій половині 19 ст. – на початку 20 ст.
9.	Українська революція (1917 – 1921 рр.)	
10.		Радянська Україна в 20-30-ті рр. XX ст.
11.	Західноукраїнські землі між двома світовими війнами.	
12.		Друга світова війна: український рахунок
13.	Суспільно-політичне життя в Україні в період II пол. 40-х – I половині 60-х років XX ст.	
14.		Етапи «перебудови» та її наслідки для України.
15.	Сучасна українська держава.	
16.		Україна на шляху незалежності.

Лекція 1. Стародавня доба в історії України. Витоки української культури

План

1. Початок формування людської цивілізації на території України.
2. Культури кам'яного віку в українських землях.
3. Скіфо-сарматська доба. Античні міста-держави Північного Причорномор'я.
4. Культура номадів та культурні здобутки давніх греків Препонтиди.

Метою лекції є характеристика найдавнішого та найдовшого періоду історії України з точки зору початків людської цивілізації, державності, культури.

Завдання:

- проаналізувати розвиток людини та суспільства в найдавніші часи;
- визначити характерні риси первісної культури на території України;
- охарактеризувати розвиток античної культури в українських землях.

Терміни: археологія, автохтон, архантроп, кроманьйонець, конвергенція, неандерталець, первісна культура, табу, синкретизм, ендогамія, екзогамія, цивілізація.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. Київ: Академія, 2023. 560 с.
2. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк та ін.]; за заг. ред. д.і.н., проф. М. І. Бушина, д.і.н., проф. О. І. Гуржія; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 644 с.
3. Перегуда Є.В. Історія української культури: навч. посібник. Київ: КНУБА, 2010. С. 5-20.
4. Українська культура: цивілізаційний вимір/ Я.С. Калакура, О.О. Рафальський, М.Ф. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.
5. Залізняка Л. Стародавня історія України. Київ: Темпора, 2012. 542 с.

1. Першим періодом історії людства був кам'яний вік. Йому належить особливе місце в цивілізації. Саме цієї доби на тлі кардинальних зрушень у природі, пов'язаних з різкими змінами клімату, сформувалася примітивна суспільна організація, зародилися першооснови таких форм людської духовності, як релігія, мораль, мистецтво. Археологічні знахідки в Ефіопії, Кенії, Танзанії дають підстави зробити припущення про появу людини на Землі понад 2 млн. років тому. Історію первісного суспільства вчені

поділяють на кілька періодів залежно від матеріалу і технології виготовлення знарядь праці:

- палеоліт (давній кам'яний вік) від появи людини до 11 тис. р. т.,
- мезоліт (середній кам'яний вік) 10 – 6 тис. р. т.,
- неоліт (новий кам'яний вік) 5 – 4 тис. р. т.,
- енеоліт (мідно-кам'яний вік) 4 – 3 тис. р. т.,
- бронзовий вік 2 тис. р. до н.е. – VIII ст. до н. е.
- ранній залізний вік VIII ст. до н.е. - IV ст. н. е.

Первісна людина на території України з'явилась майже 1 млн. років тому, в період раннього палеоліту. Наш регіон, як і Європа загалом, не входив до ареалу антропогенезу, на думку археологів, що найдавніші люди (архантропи) прийшли на територію України з Передньої Азії через Балкани і Центральну Європу. Ця міграція не була одномоментним актом, а хвилеподібно тривала протягом багатьох тисячоліть. Рештки найдавніших стоянок первісних людей знайдено біля с. Королеве (Закарпаття), м. Амвросіївка (Донбас), с. Лука-Врублівецька (Хмельниччина). Всього на території України відомо понад 30 стоянок доби раннього палеоліту. Архантропи жили невеликими групами, що утворювали первісне людське стадо. Ця перша форма соціальної організації базувалася на основі кровнородинних стосунків. Господарство первісних людей було привласнювальним, бо базувалося на збиранні плодів, ягід та їстівних коренів і полюванні на тварин. Основним знаряддям праці архантропів стало ручне рубило, що стало універсальним інструментом впливу на навколишній світ. Наприкінці раннього палеоліту природа зазнала значних змін. Унаслідок цих кардинальних зрушень північна та більша частина Центральної Європи були закуті в льодовий панцир. На території України південна межа максимального зледеніння орієнтовно проходила повз такі сучасні міста: Львів, Ковель, Житомир, Кременчук, Миргород, Суми. Зміни в природі змусили первісну людину пристосовуватися до нових умов існування. Традиційне збиральництво дедалі більше поступається полюванню. У цей час помітно поліпшується технологія виготовлення знарядь праці, урізноманітнюються їхня форма та призначення.

Ускладнення умов життя не зупинило поступального фізичного та розумового розвитку людини. Внаслідок еволюції на зміну архантропу приходять неандерталець. Як більш розвинений тип людини, він помітно розширив ареал свого проживання. Неандертальські поховання в печерах Криму свідчать про зародження релігійних уявлень та вірувань, а знайдені на деяких стоянках кістки, різьблені геометричним орнаментом, з гравійованими на них контурами тварин і людей, рештками намальованих чорною фарбою ліній - про перші кроки образотворчого мистецтва.

Центральною подією пізнього палеоліту (35 - 11 тис. р. т.) стало завершення процесу фізичного та розумового формування людини сучасного типу - homo sapiens. Людина оволоділа технікою обробки кісток та рогів, з яких виготовляла собі гарпуни, шила, голки та ін. Кроманьйонці стали використовувати перші знаряддя з вкладишами, так звані складні знаряддя, винайшли списометальний пристрій. Інструментарій налічував майже 100 типів знарядь праці. Колективне загінне полювання на диких коней, бізонів, північних оленів і мамонтів забезпечувало їхню життєдіяльність. Головним чином на берегах річок вони будували свої житла - землянки і напівземлянки, які у своїй сукупності утворювали первісне поселення - стоянку. На території України знайдено близько 800 пізньопалеолітичних стоянок (Радомишльська на Житомирщині, Мізинська на Чернігівщині, Межиріцька на Канівщині та ін.).

Пізній палеоліт - це час, коли на зміну первісному стаду прийшла родова община. З появою кроманьйонців непорядковані ендогамні (між особами однієї суспільної групи) статеві стосунки поступаються місцем екзогамним (між особами різних суспільних груп): виникає звичай, що забороняв шлюби між членами однієї родової групи (т.зв. статеве табу). Це сприяло зближенню різних родів. На основі родинних стосунків відбувалася консолідація родів у племена, формувалася племінна організація суспільства, внаслідок чого поступово склався родовий первіснообщинний лад. Характерними для цього ладу були спільне володіння засобами виробництва і зрівняльний розподіл надбань праці.

2. За своїм характером українська культура належить до культур слов'янського типу, проте генетична спорідненість українців зі слов'янськими народами не виключає культурної унікальності тубільного (автохтонного) населення. Адже українська культура є результатом тривалої еволюції людського життя на наших землях, спадком усіх народів, які спільними зусиллями витворили підвалини національного способу життя та світогляду. Люди селилися на землях України з найдавніших часів (бл. 1 млн. років до н.е.) Знахідки життєдіяльності людей трапляються на Дністрі, під Житомиром, на Закарпатті, Харківщині, у Донбасі й Криму. Рання людина була повільнішою й слабшою, ніж великі хижаки. Люди навчилися компенсувати ці недоліки, використовуючи камінь, кістку, дерево, навчилися добувати й використовувати вогонь. Пізніше з'являються суто людські риси існування - зачатки релігійних вірувань (тотемізм і магія), а разом із ними елементи мистецтва. Специфічною рисою первісної культури був синкретизм (нерозділеність), коли форми свідомості, господарчі заняття, суспільне життя, мистецтво не відокремлювалися. Будь-який вид діяльності містив інші. Наприклад, у полюванні поєднувалися прийоми виготовлення зброї, стихійні знання про звички тварин, соціальні зв'язки, які виражалися в

організації полювання (індивідуальне, колективне), релігійні уявлення – магичні дії задля забезпечення успіху, які, у свою чергу, включали елементи художньої культури – пісні, танці, живопис. На місцях поселень археологи виявляють справжні витвори мистецтва: культові браслети з кісток мамонтів, які прикрашалися "сонячною" та "місячною" символікою, підвіски з морських черепашок, стилізовані жіночі статуетки, виготовлені з бивнів мамонтів, різноманітні культові предмети (серед яких і музичні інструменти), прикрашені різьбленням тощо. Зокрема, меандровий орнамент (декоративна неперервна звивиста лінія) на браслеті з Мізинської стоянки X тис. до н.е. Видатною пам'яткою духовної й матеріальної культури є Кам'яна Могила поблизу с.Терпіння Мелітопольського району Запорізької обл. В її гротах виявлено більше тисячі малюнків різного часу, на яких зображено 15 видів тварин, сцени полювання. Фігури виконано як у реалістичній, так і схематичній манері. Деякі малюнки зберігають залишки червоної фарби. Намаголишній дійсності, первісна людина в добу пізнього палеоліту активно формує першооснови релігійної свідомості:

- тотемізм - віра в спільного для конкретного колективу предка - певної тварини, рослини тощо;
- анімізм - віра в існування душі та духів, що нібито управляють усім матеріальним світом;
- фетишизм - поклоніння предметам неживої природи, віру в надприродні властивості матеріальних речей;
- магія - обряди, пов'язані з чаклунством, віщуванням, вірою в уміння людини викликати надприродні явища, або впливати на природні. Мистецтво пізнього палеоліту свідчить про те, що розум людини в цей час тільки пробуджується, а в її світобаченні життєвий досвід роду та власні спостереження тісно перепліталися з фантастикою та магією.

Родоплемінний лад у мешканців українських земель склався в добу мезоліту(10 – 7 тис. рр. до н.е.). Знахідки "венер" (узагальнена назва для доісторичних фігурок оголених жінок), виготовлених із каменю та глини, доводить поширення не лише примітивних традицій, пов'язаних із добою мисливства та збиральництва, а й більш розвиненого культу – поклоніння предкам. У цю епоху мешканці українських земель навчилися використовувати лук і стріли, займатися риболовлюю, приручили собаку. Останній етап кам'яного віку – неоліт(6 – 4 тис. рр. до н.е.). Відбулося докорінне перетворення життя людства, пов'язане з переходом від привласнювальних форм господарювання (мисливства, рибальства, збиральництва) до відтворювальних (землеробства, скотарства). Цей процес отримав назву неолітичної революції. Життя людей неоліту залежало від урожаю, погоди. Люди почали замислюватися про явища природи, виникла

необхідність втілити в мистецтві небо, сонце, воду, вогонь, землю. З'явилися такі символи, як хрест, спіраль, трикутник, ромб, свастика. Фігури тварин, птахів, людей перетворилися на символічні знаки, розгадати значення яких буває нелегко. У неоліті реалістичні зображення майже повністю змінилися на абстрактні мотиви, втілені в орнаменті. Приблизно в IV-III тисячоліттях до н.е. люди почали використовувати для виготовлення прикрас і збраряд перший метал – мідь. Але вона поступається каменю в міцності й тому витіснити його не могла. Тож одночасно використовувалися мідні й кам'яні вироби, тому цей період отримав назву енеоліт (мідно-кам'яний вік). В епоху енеоліту наші землі почали розподілятися на зони трьох господарських типів. Правобережжя стало колицкою трипільської землеробської культури, а степовий південь – скотарства, пов'язаного із племенами ямної культури, що вели кочовий спосіб життя в степах від Дністра до Зауралля. У лісах і лісостепах поруч із мисливцями й риболовами траплялися й представники скотарства (середньостогівська культура IV-III тис. до н.е.). Попри наявні умови, більш-менш помітної конвергенції (змішування) між культурами не спостерігається. Проте, за археологічними даними, здобутки сусідів були відомі представникам кожної з культур, які все ж віддавали перевагу традиційному способу господарювання. Найбільшого розвитку в цей час досягла трипільська культура, названа так від с. Трипілья Київської обл., де її виявив київський археолог В. Хвойка в 1896 р. За деякими етноанатомічними показниками трипільці були досить далекими від пізніших слов'ян, тому важко вбачати в них безпосередніх попередників українців. Однак здобутки трипільців багато в чому позначилися на подальшій долі культури на українських землях, оскільки започаткували традиції землеробства, а воно назавжди стало визначальним фактором розвитку стабільної частини місцевого населення, зумовлюючи побут, звичаї, календар і вірування тубільців. Детальніше про здобутки трипільської культури буде на семінарському занятті.

Традиції трипільців розвивалися в межах так званої білогрудівської, а потім і чорноліської культури, які дослідники відносять до праслов'янсько-балтійських. Перетворитися на цивілізацію цим протокультурам зашкодили кочовики, які ввійшли в історію під іменем кіммерійців.

3. Скіфсько-сарматський період охоплює все I тис. до н. е. і перші століття нашої ери, коли культурно-історичний процес на півдні України визначали іраномовні племена кіммерійців, скіфів, сарматів. Усі вони прийшли в Надчорномор'я зі сходу і були далекими нащадками найдавніших індоєвропейських скотарів лісостепової та степової України, які у IV—III тис. до н. е. рушили степами Євразії на схід. У цей час степова Україна стала західним крилом своєрідного світу іраномовних скотарів-номадів, що охоплював євразійський степ від Дунаю на заході до Алтаю на сході.

Визначальний внесок у вивчення скіфсько-сарматської доби в Україні зробила київська школа скіфологів (О. І. Тереножкін, В. А. Ільїнська, Є. В. Черненко, Г. Т. Ковпаненко, Б. М. Мозолевський, В. Ю. Мурзін, О. В. Симоненко). Першим кочовим народом раннього залізного віку, назва якого збереглася в історичних джерелах, були кіммерійці (IX-VII ст. до н. е.). Про них у своїх творах згадували Гомер, Геродот, Страбон. Поселення кіммерійців були тимчасовими, в основному – табори, зимівники. Вони мали свої кузні і ковалів, які виготовляли залізні мечі й кинджали, найкращі на той час у Стародавньому світі. Самі вони метал не добували, користувалися залізом, добутим лісостеповиками або кавказькими племенами. Їхні майстри виготовляли кінські вудила, наконечники стріл, прикраси. Кіммерійці займалися скотарством, певною мірою і землеробством, особливих успіхів досягли у конярстві. Панівне становище серед кіммерійців посідали кінні воїни, озброєні луком, кинджалом, мечем, кам'яним або бронзовим молотком. Централізованої держави не мали, залишившись на рівні міжплемінного союзу. У VII ст. до н.е. їхнє панування в Степу урвалося, а самі вони розпрошилися, підкорені племенами скіфів.

Скіфи згадуються в ассирійських джерелах першої половини VII ст. до н.е. як войовничий народ, котрий з Причорномор'я проникав у Малу Азію, завойовуючи на своєму шляху місцеві племена, а в кінці цього ж століття знову повернувся до Причорномор'я. Найбільш ранні скіфські поселення відкриті на берегах Бузького лиману (Миколаївщина). Скіфи мешкали в покритих соломною будинках із глиняною підлогою і печами, мали господарські ями-погреби для зберігання харчових запасів, збіжжя. Вони розводили домашніх тварин, переважно корів, овець, коней. З V ст. до н.е. на Подніпров'ї й Побужжі з'являються великі скіфські городища, укріплені земляними валами заввишки понад 10 - 12 м. Найбільш відомими скіфськими городищами в Україні є Шарпинське і Пастирське (Херсонщина), Немирівське (Поділля), Мотронинське (Київщина), Більське (Полтавщина) - вони навіть більші й величніші, ніж городища князівської доби XI - XIII ст. Якщо далеко за межами України знаходять тільки скіфські могили, то городища їхні розташовані переважно на Полтавщині, Київщині, Поділлі, Причорномор'ї. Отже, центр Скіфії був саме в Україні. Наприкінці V ст. до н. е. скіфам вдалося створити власну державу на чолі з легендарним царем Атеєм. Державне утворення скіфів становило своєрідну «варварську демократію», оскільки влада царя обмежувалася радою скіфських племен та зборами воїнів. Високого рівня розвитку у скіфів досягло військове мистецтво (луки, мечі-акінаки, кинджали, сокири). На схід від скіфських володінь (Приазов'я, Поволжя, Південне Приуралля) жили скотарські племена сарматів. Це був ще один народ індоіранського походження, що мешкав в українських землях (III ст. до н. е. – III ст. н. е.). Сарматські жінки

володіли зброєю, брали участь у війнах. Вважається, що саме вони були прототипами амазонок. Серед занять: скотарство, полювання, ремесла. Основу сарматського війська складала важкоозброєна кіннота та піхота. У IV ст. сарматські племена були витіснені та частково асимільовані готами і гунами.

З VII ст. до н. е. розпочалася грецька колонізація Північного Причорномор'я та Криму. Її обумовили демографічні, аграрні, торговельні, сировинні, військові та соціальні чинники. Перше поселення виникло на острові Березань — Борисфеніда. Згодом вирости Ольвія, Тіра, Пантикапей, Херсонес та інші. За винятком Боспорського царства, поліси були рабовласницькими республіками.

У процесі античної колонізації у Північному Причорномор'ї утворилися чотири основні осередки. В п. п. VI ст. до н. е. на правому березі Бузького лиману, неподалік від місця впадіння його в Дніпровський лиман, вихідці з Мілета заклали Ольвію - згодом одне з трьох найбільших давньогрецьких міст Північного Причорномор'я, її зручне географічне розташування сприяло налагодженню тісних торговельних зв'язків із землеробами Лісостепу та кочівниками Степу. Другий центр склався в районі Дністровського лиману, де розташувалися міста Ніконій і Тіра. Третій сформувався в Південно-Західному Криму. Головне місто тут - Херсонес Таврійський. Четвертий центр виник на Керченському й Таманському півостровах. Тут були побудовані міста Пантикапей, Феодосія, Фанагорія. Грецькі міста-колонії Північного Причорномор'я були рабовласницькими полісами, які за своєю суттю мало чим відрізнялися від метрополії. Важливе місце в економічному житті міст займали землеробство і скотарство. У прибережних районах було дуже розвинуте рибальство. Значну роль відігравало ремісниче виробництво. В Ольвії розвивалося керамічне виробництво, ювелірне, деревообробне, ткацьке та інші ремесла. Металургійні, ювелірні, текстильні підприємства працювали у Херсонесі. Вироблялася різноманітна кераміка. Херсонеські ремісничі вироби збувалися не тільки у самому місті, але й за його межами — у скіфських поселеннях Криму. Причорноморські міські центри вели інтенсивну заморську торгівлю. Основною статтею у торговому балансі (за винятком Херсонесу) був вивіз хліба. Крім того, купці продавали у Грецію, а потім у Рим худобу, шкіри. Експортувалися сіль, риба, рибні продукти. Поширеним товаром були раби. У свою чергу, ці міста ввозили із Греції вино й оливкову олію, різні металеві вироби та предмети озброєння, тканини, мрамур і вироби з нього, предмети розкоші та мистецтва. В історії античних міст-держав Північного Причорномор'я вирізняються два основні періоди. Перший охоплює час з VI по середину I ст. до нашої ери й характеризується відносно самостійним життям на базі еллінських традицій і мирними відносинами зі скіфськими племенами. Другий припадає на середину I ст. до

нашої ери - 70-ті роки IV ст. нашої ери, коли міста-держави поступово потрапляли у сферу інтересів Риму й до того ж зазнавали постійних руйнівних нападів готів і гунів. Велику роль в історії України відіграли античні міста-держави Північного Причорномор'я. Як органічна частина античної цивілізації, вони утворились і розвивалися у тісній взаємодії з місцевим причорноморським населенням. Останнє впродовж цілого тисячоліття відчувало на собі вплив високої античної культури, що знайшло свій вияв у прискоренні їх соціально-економічного та культурного розвитку.

4. Кіммерійці та їх культура здавна становлять великий інтерес для вітчизняних і зарубіжних учених. Вони мали високий рівень розвитку керамічного виробництва. Особливо гарними були кубки з лощеною поверхнею, прикрашені геометричним орнаментом. Кіммерійці вміли чудово обробляти кістки. Дуже красивими були прикраси, зроблені з напівкоштовного каміння. Збереглися до наших днів кам'яні могильні плити із зображенням людей. Для виготовлення металевих прикрас майстри застосовували різні технічні прийоми тиснення, різьблення, пайку. В центрі релігійних вірувань була жінка, яка вважалась Богинею-Матір'ю, від якої пішло все живе. Єдине зображення кіммерійця у розписі на вазах, засвідчене відповідним написом, є лучник зі сцени Калідонського полювання на відомій вазі Франсуа з музею Флоренції. Якщо писані свідчення та археологічні дані про кіммерійців, їх походження і культуру дуже уривчасті, то історія скіфських племен висвітлена набагато повніше.

Найбільш виразно скіфське мистецтво представлено в так званому «звіриному стилі», характерному зображенням реальних та фантастичних тварин у русі, фізичній та емоційній напрузі. На території України знайдено величезну кількість прикрас, зброї, дзеркал, кінської зброї, оформленої в цьому стилі. Декоративно-прикладне застосування скіфського звіриного стилю зумовило чудову пристосованість зображень до обмежених, наперед заданих площин предметів, високу винахідливість художників у використанні простору, побудову компактних композицій. Однак при всій декоративній умовності реальний образ звіра становить головний зміст звіриного стилю. З тонким розумінням натури художник виділяє, типізує, а часом і гіпертрофує найбільш істотне з його точки зору в тваринному: у оленя, лося, гірського козла – роги, вуха, копита; у барса, лева, вовка – зубасту пащу, ніздрі, вуха, лапи і хвіст; у орла – дзьоб, очі, кігті. Таке поєднання життєвої виразності з діловим трактуванням характерних рис і пози тварини – найважливіша ознака скіфського звіриного стилю. Скіфський «звіриний стиль» в мистецтві справив значний вплив на мистецтво народів Східної та Центральної Європи – кельтів, фракійців, готів та ін. Навіть греки Північного Причорномор'я починають масове виробництво ювелірних прикрас у скіфському стилі. Найбільш високорозвиненим у скіфів було

зброярство, ювелірне ремесло, гончарство, ткацтво з льону. У скіфів існував звичай побратимства, яке скріплювали особливим обрядом, що передбачав змішування крові й вина, «освячення» зброї тощо. Цей звичай дожив до часів Київської Русі (зокрема, відомо, що київський князь Святослав Завойовник мав побратимів) та повнокровно проіснував в Україні аж до часів козацтва. Обрядовість козацького побратимства в цілому відтворювала скіфський звичай, описаний античними істориками.

Генетична спорідненість сарматів зі скіфами не викликає сумніву, адже походження їх спільне і сягає глибокої давнини - від племен зрубної культури. Пам'ятки культури сарматів також мають спільні риси зі скіфськими: подібні орнаменти на глиняному посуді, литі з бронзи казани, котрі, мабуть, виконували роль ритуального посуду. Серед культових предметів можна також назвати бронзові дзеркала, глиняні курильниці, кам'яні тарелі, що застосовувались для розпалювання жертовного вогню. Мистецтво звіриного стилю притаманне сарматам такою ж мірою, як і скіфам. озброєння істотно нічим не відрізнялося від скіфського: тригранні бронзові наконечники для стріл, короткі луки, довгі мечі. Про спорідненість скіфів і сарматів писав ще Геродот - він переказав легенду про походження сарматів від шлюбу скіфів з амазонками. Археологічні знахідки свідчать про привілейоване становище жінки у сарматів: багаті поховання жриць, жінок-амазонок (в кольчугах, зі зброєю тощо). З покійницею клали у могилу розбите дзеркало, гривни, що прикрашали шию, спіральні підвіски, начільні пов'язки, розшиті золотими пластинками та коштовним камінням, намисто з кольорового скла, перлів, самоцвітів тощо. В одному з таких поховань знайдені навіть залишки трону, що свідчило про високе становище похованої жінки. Одяг сарматів, про який дізнаємося з численних зображень на різних мистецьких виробах, складався з короткої сорочки, штанів, пояса, довгого плаща, скріпленого на плечі спеціальною пряжкою чи застібкою (фібулою). Типове взуття сарматів, як і скіфів, м'які шкіряні чобітки. Поширення сарматів датується III ст. до н.е. - III ст. н.е. У цей період значного розвитку в Україні досягає культура античного світу.

Грецькі міста мали високу культуру. Тут споруджувалися кам'яні будинки, храми, театри, оздоблені скульптурою, розписом і мозаїкою. На вулицях стояли кам'яні стовпи з висіченими на них офіційними текстами. Так, великих успіхів досягли ольвійські майстри у виготовленні металевих виробів, відлитих із бронзи або міді, дзеркал, прикрас, статуеток, які часто виконувались у «скіфському звіриному стилі». Найяскравіше взаємодія різноманітних культурних начал виявилася в житті міст-полісів. Еллінізація, а потім романізація місцевого населення супроводжувалися варваризацією переселенців та їхніх нащадків, які переймали звичаї, практичні навички скіфів і фракійців, пізніше - сарматів і черняхівців, застосовуючи їх у побуті,

ремеслах, мистецтві. Інтерактивність простежується в релігіях античної доби. Характерним для них був політеїзм з широко розвинутою міфологією і складною ієрархією богів та героїв. Антична доба в Україні завершується близько IV ст. н.е., змінюючись слов'янською добою.

Таким чином, стародавнє різноетнічне населення території нинішньої України пройшло в своєму розвитку всі основні формаційні етапи: кам'яний (палеоліт, мезоліт, неоліт), мідно-кам'яний, бронзовий, ранній залізний віки. Кожний з цих етапів створив свій тип суспільно-господарської організації життя: первісна палеолітична та родова общини, племінна структура, класове суспільство. Особливого значення для історичного прогресу цих земель мала епоха античної цивілізації Північного Причорномор'я. Тому не дивно, що ці території історичних зв'язків перейняла згодом Київська Русь.

Лекція 2. Галицько-Волинська держава. Українські землі в складі Литви (друга пол. XIII – XVI ст.)

План

1. Галицько-Волинське князівство: утворення, етапи розвитку, князівські династії.
2. Матеріальна та духовна культура Галицько-Волинського князівства.
3. Українські землі у складі Великого князівства Литовського.
4. Особливості Ренесансу в духовній культурі українців.

Метою лекції є характеристика значного за часовим виміром періоду української історії та культури, коли наші землі перебували у складі інших держав.

Завдання:

- проаналізувати процес входження українських земель до складу Литви, а пізніше Польщі;
- визначити особливості культурного розвитку Галицько-Волинського князівства та впливи європейських ренесансних та реформаційних ідей на культуру українських земель у складі інших держав;
- охарактеризувати бездержавний період історії України з точки зору збереження ідентичності, релігії й культурних надбань.

Терміни: гуманізм, єпископат, інкорпорація, Орда, патронат, протестантизм, полеміка, Ренесанс, Реформація, унія

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. Київ: «Академія», 2023. 560 с.
2. Епоха Віговта в історії України. 1387–1430. Київ: Балтія-Друк, 2020. 207 с.
3. Ігнатов Т. Держава Романовичів і Володимирське князівство: корона та ярлик // Проблеми історії війн і військового мистецтва. 2021. Вип. 3. С. 89-94.
4. Танцюра В. І. Історія України : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 492 с.
5. Павлова О.Ю. Історія української культури. Посібник. Київ: ЦУЛ, 2019. 368 с.

1. Галицько-Волинське князівство існувало півтора століття – з 1199 по 1349 рік. На чолі держави були князі трьох династій – Рюриковичі, П'ясти та Гедиміновичі. До утворення єдиної держави князівства існували самостійно. Спочатку Галицьке князівство було могутнішим внаслідок вмілої та розумної політики князя Володимира та його сина князя Ярослава Осмомисла (1152 – 1187 рр.). Але після смерті князя Ярослава воно втратило свою могутність через часті міжусобні перепалки галицьких бояр.

Волинська держава була представлена великою кількістю невеличких відокремлених одне від одного князівств. Тільки князь Роман Мстиславович (1170 – 1205 рр.) зумів об'єднати розрізнені князівства в єдине Волинське, та саме за його ініціативою до Волинського князівства приєдналося Галицьке (1199 р.). Так утворилася могутня Галицько-Волинська держава. 1199 - 1205 рр. – час правління князя Романа Мстиславовича – період становлення об'єднаного князівства. Він охороняв князівство від ворогів та розширював кордони. Переміг у боротьбі з польськими, полоцькими та литовськими князями, підкорив бояр всередині держави та приєднав деякі київські землі до свого князівства. Все це сприяло економічному та культурному розвитку Галицько-Волинської держави. «Добрий порядок» на Русі став однією з головних реформ Романа Мстиславовича. Після загибелі Романа фактичним правителем Галицько-Волинської держави стала його дружина Анна, яка користувалася підтримкою волинських бояр, а з галицькими стався конфлікт. Анна не зуміла врятувати державу, і в 1205 році відбувся розпад Галицько-Волинського князівства. Він був викликаний посиленням боротьби місцевих бояр за владу. Користуючись цим, поляки та угорці захопили міста Володимир і Галич та мріяли про захоплення всієї Галичини та Волині. Наступний період був наповнений боярською смутою й боротьбою синів Романа за повернення батьківської спадщини.

Тільки в 1238 році князю Данилу вдалося закріпитися в Галичі остаточно. Цей рік можна назвати ключовим у возз'єднанні галицько-

волинських земель. Цього ж року під Дорогочином сталася вирішальна битва між Данилом та тевтонськими лицарями. Тоді Данило Галицький став князем. У 1239 році Данило Романович приєднав до Галицько-Волинської держави землі київські. А після нападу монголо-татарів він був змушений платити їм данину. В той самий час це дарувало йому спокій та впевненість, що Золота Орда не буде робити набіги на землі його держави. Однак, Данило Галицький не збирався підкорятися монголо-татарам та боровся з ними у різний спосіб:

- уклав договір з королем Угорщини;
- домовився з Папою римським про хрестовий похід проти монголо-татар;
- будував нові міста (Львів та Холм утворилися саме в цей період);
- реорганізовував військо;
- робив укріплення старим містам.

Данило Галицький користується великою повагою істориків як розумний правитель, проте він не зміг досягти мети своєї антимонгольської кампанії – визволити Галицько-Волинську державу від монголо-татар. Вони увійшли в міста, змусили князя зруйнувати всі укріплення та платити їм данину. Це згубно вплинуло на Данила, пошкодило його здоров'я та навіть спричинило його смерть в 1264 році. У Львові є пам'ятник Данилу Галицькому на коні, адже він – засновник міста.

Після смерті Данила відбувається поступове ослаблення Галицько-Волинського князівства. Хоча в князівстві правили спадкоємці Данила (брат Василько та сини Данила), фактично держава втрачала минулу могутність. Вся політика князів виходила з залежності держави від Золотої Орди. Для цього вони мали спрямовувати свою зовнішню політику на дипломатичні відносини з Польщею, Литвою та Тевтонським Орденем, що дозволяло бути незалежними від монгольських ханів.

Князь Юрій II Болеслав став останнім князем Галицько-Волинської держави. Він наполовину був поляком, і до правління був католиком. Набувши князівської влади, Юрій II Болеслав прийняв християнство, але це не заважало йому проводити політику, орієнтовану на західну культуру та традиції. Він сприяв переселенню німців та інших народів на українські землі. Невдоволені бояри отруїли князя. На престол Галицько-Волинської держави увійшов литовець Любарт – зять попередника.

Таким чином, Галицько-Волинське князівство перестало існувати та увійшло до складу Литовського князівства. Після цього польський король Казимир Великий розпочав боротьбу за ці землі. У 1349 році Казимиру Великому вдалося захопити частини Галичини та приєднати ці землі до Польщі. Отже, в 1340 році Галицько-Волинська держава перестала існувати та була поділена між сусідніми державами. Навіть після поділу земель у

боротьбу вступила Угорщина. В 1370 році угорському королю вдалося захопити Галичину та володіти нею впродовж 16 років. Галицько-Волинське князівство проіснувало 150 років, проте не зуміло протистояти набігам Золотої Орди, експансії Польщі, Литви, Угорщини та інших держав. Воно багато в чому було спадкоємицею Київської Русі та сприяло інтеграції української культури до європейської.

2. Завдяки об'єднанню етнічно спільних українських земель у нове державне утворення саме тут утворилися сприятливі умови для становлення й подальшого розвитку національної культури. Важливими осередками духовної культури Галицько-Волинської Русі були міста Галич, Луцьк, Звенигород, Володимир-Волинський, Перемишль, Холм і, особливо, Львів (1256). Саме через Львів проходив торговельний шлях з Німеччини, Чехії і Польщі до Києва і міст Волині, а також до гирла Дністра, Сурожа (Судака) та Кафи (Феодосії) в Криму. Міста стали значними центрами літописання та книгописання. Пам'яткою літератури даного періоду є Галицько-Волинський літопис (кінець XIII ст.), в якому відображені події політичного і культурного життя від 1201 до 1291 року. Літопис складався при дворі Данила Галицького, а згодом його племінника Володимира Васильковича. Одним із авторів першої частини літопису вважають княжого печатника Кирила.

У канцелярії князя Данила працювали писарі, що вели дипломатичне листування, готували тексти грамот, стиль яких у наступні часи закріпився у Великому князівстві Литовському. Грамоти князя Юрія II, боярина-правителя Дмитра Детька, львівського воєводи Якші Блотишевського написані виразним письмом, їхній текст складений за всіма середньовічними правилами, що регламентували написання документів. До пам'яток писемності Галицько-Волинської Русі XII—XIV ст. належать Христинопільський апостол, Бучацьке, Галицьке, Холмське Євангелія, переписані ченцем Васильком при дворі Лева Даниловича. У Галичі працював «мудрий книжник» Тимофій, книжник і філософ волинський князь Володимир Василькович сам переписував книги, мав велику бібліотеку, близько 36 книг заповідав церквам Волині. У м. Володимирі-Волинському була складена нова редакція Кормчої книги — збірки церковних та світських правових норм, що поширювалися в Україні та в Білорусії. Центрами переписування книг були Онуфріївський та Святоюрський монастирі у Львові. Зростанню ролі церкви у поширенні освіти сприяло утворення в 1303 р. Галицької митрополії, яка, незважаючи на її неодноразові скасування та відновлення, існувала впродовж XIV ст.

Галицько-Волинська архітектура органічно поєднувала візантійсько-київську просторову композицію з елементами західноєвропейського романського стилю, що підтверджує наявність пілястр, груп напівколон, аркатурних поясів тощо. На жаль, архітектурних пам'яток періоду Галицько-

Волинського князівства збереглося небагато. З монументальних будівель Львова можна назвати Миколаївську хрестовокупольну церкву з півкруглою апсидою, П'ятницьку церкву, згодом перебудовану, а також костюль Хрестителя. Традиційно вважається, що його будував князь Лев Данилович для своєї дружини — угорки Констанції. До княжого періоду належать і такі шедеври архітектури Галичини та Волині, як білокам'яні храми в Перемишлі, церква Пантелеймона в Галичі (близько 1200 р.), Святоіванівський собор у Холмі, Спаський монастир поблизу Самбора, (тепер Старий Самбір).

Видатними пам'ятками образотворчого мистецтва XIV ст. є ікони «Юрій Зміборець» зі с. Станілі поблизу Дрогобича та «Архангел Михаїл в діяннях», створена у селі Сторонна. Для них характерні пластичність форм, відчуття простору, нахил до асиметричної побудови композиції, багата кольорова гама. Про високий рівень живопису Галицько-Волинської Русі свідчать і мініатюри, що збереглися в окремих рукописах того часу. Колористична вишуканість притаманна мініатюрам Галицького Євангелія (кінець XII ст.), які, на думку дослідників, за майстерністю виконання не поступаються візантійському малярству доби Палеологів.

Культура Галицько-Волинської держави справила великий вплив на подальший культурний розвиток України. Наприкінці XIV ст., коли окремі частини Галичини і Волині були загарбані польськими та литовськими феодалами, культурні традиції Галицько-Волинської Русі відіграли істотну роль у збереженні національної культури, сприяли формуванню ідеології визвольної боротьби українського народу проти іноземних поневолювачів.

3. Засновником Великого князівства Литовського був Міндовг (1230 – 1236 рр.), який у середині XIII ст. об'єднав під своєю владою Аукштайтю, Жемайтю, частину Ятвягії та оволодів частиною західноруських (білоруських) земель. На початку 1260-х рр. Міндовг зробив спробу захопити також Чернігово-Сіверщину. Швидке зростання Литовської держави починається за Гедиміна (1316 – 1341 рр.). Виявом литовських претензій на українські землі було те, що після смерті Юрія II Болеслава на Волині князювання перейшло до сина Гедиміна Любарта, який вважався також галицько-волинським князем. Експансія Литви на схід і північ Русі наштовхнулася на сильний опір з боку Московського князівства, яке зміцніло за Івана Калити (1325 – 1340 рр.). Вирішальна роль у захопленні українських земель належить сину Гедиміна – Ольгерду (1345–1377 рр.). Поступове витіснення татар литовцями спричинило включення Чернігово-Сіверщини, Київщини і Переяславщини до складу Литовської держави. До кінця 40-х рр. XIV ст. у сфері литовського впливу опинилося також Поділля. У сучасній історичній літературі підпорядкування Литвою руських земель розглядають

не як завоювання, а як «мирне приєднання» або інкорпорування. Причини цього були такі:

- успіху литовців сприяло те, що руські землі були ослаблені золотоординським пануванням;
- більшість місцевого населення розглядало литовців не як завойовників, а як визволителів від татар;
- руські князі та боярство не намагалися боротися з литовцями, а в більшості випадків добровільно визнавали їхню владу;
- Золота Орда в цей час була ослаблена боротьбою за владу і усобицями між ворогуючими ордами.

Вирішальним у підкоренні українських земель Литві став 1362 р. Цього року військо трьох сусідніх народів – литовського, українського та білоруського – розгромило сили монголо-татар на Синіх Водах, давши початок звільненню українських земель від монгольського іга. Отже, спочатку литовська зверхність не була надто обтяжливою для України. За цих, сприятливих для українського народу умов, Волинь, Поділля та Наддніпрянщина в межах Великого князівства Литовського зберігали свою самостійність та самобутність. Але після смерті Ольгерда в зовнішньополітичному становищі Великого князівства Литовського настав перелом, що обумовив новий напрям усієї подальшої його історії. Цим переломом стала Кревська унія Литви з Польщею (1385 р.), яка поклала початок новому періоду в історії Литовської держави – поступового витіснення руських впливів польськими. Згідно з Кревською унією, Велике князівство Литовське мало об'єднатися з Польським королівством, литовський князь Ягайло мав одночасно стати польським королем, одружившись із польською королевою Ядвігою, прийняти католицьку віру і повернути до неї все населення.

4. Своєрідний характер культурного життя України другої половини XVI – першої половини XVII ст. зумовлений тим, що український народ, не маючи незалежності, роз'єднаний між державами завойовниками, був позбавлений можливості вільно розвивати інтелектуальні й творчі здібності. Починаючи з XIV ст., український народ усю духовну енергію спрямував на те, аби довести свою ідентичність, прив'язаність до традицій самобутньої національної культури. Наприкінці XVI – початку XVII ст. розпочався період першого національно-культурного Відродження. Епоха Ренесансу, або Відродження в історії духовної культури українського народу – перехідна епоха від середньовічної культури, пронизаної ідеями християнства до культури Нового часу, характерними особливостями якої є плекання провідними діячами культури ідей гуманізму, ренесансного мислення, де в центрі уваги перебувала особистість, пробудження інтересу до загальнолюдських духовних цінностей, притаманних світовій культурі.

Термін “ренесанс” стосується західноєвропейської культури XIV – XVI ст., коли діячі культури Італії високо оцінювали досягнення античної культури, античного стилю мислення й античної чуттєвості. Саме звідси започаткована і власна назва – “Ренесанс”, або “Відродження” у широкому розумінні слова. Батьківщиною ренесансної культури, її витоків стала Італія. В. Нічик, В. Литвинов, Я. Стратій та інші дослідники дійшли висновку, що період Ренесансу мав місце і в історії духовної культури України. Однак йому притаманні свої особливості, характерні риси й ознаки. Аналогічний погляд висловили в свій час М. Драгоманов та М. Грушевський. Специфічність розвитку гуманістичних та реформаційних ідей в Україні визначається тим, що вони формувалися і розвивалися у тісному взаємозв'язку. Важко вирізнити в історії України епохи “чистого”, класичного Відродження чи Реформації, як було на Заході.

Отже, період другої половини XV – початок XVI ст. в історії духовного життя України можна розглядати як час зародження та формування елементів ранньогуманістичної культури. Ранньогуманістичні ідеї прозвучали у творах Юрія Дрогобича, Павла Русина, Станіслава Оріховського (Роксолана), діячів братств та письменників-полемістів. Наступний етап розвитку гуманістичної ідеології в Україні починається у другій половині XVI ст. і триває до середини XVII ст. Саме його можна вважати українським Відродженням, основним результатом якого було утвердження світського світорозуміння в духовній культурі та становлення національної самосвідомості. Для гуманістів цього періоду в Україні характерне формування культурно-просвітницьких об'єднань, гуманістичних за характером наукової, літературної й освітньої діяльності. Наприкінці 70-х років XVI ст. виникає гурток учених-філологів і літераторів в Острозі під патронатом князя К. Острозького, кілька гуртків у маєтках шляхтичів (Загоровських, Чанжичів, Немиричів), згодом учений гурток при Києво-Печерській лаврі. Діячі української культури запозичують не лише методи гуманістичної та протестантської критики католицької догматики, а й активно засвоюють і розвивають ренесансні та реформаційні ідеї. Натомість представники греко-католицької орієнтації мали всі підстави звинувачувати православних в ідейній спорідненості з лютеранством та кальвінізмом. Прагнучи оновити Православну церкву, яка зазнала у той час глибокої кризи, діячі української культури вбачали можливість такого оновлення на реформаційній основі. Вони висували ідею демократичної реформи церкви: виступали проти засилля єпископату, засуджували паразитизм і здирицтво духовенства, вимагали дешевої, а іноді й безпастирської церкви. Найвідвертіші їхні ідеї та вимоги висловлені у полемічних творах Х. Філарета, І. Вишенського, братів Стефана та Лаврентія Зизаніїв, анонімного автора “Перестороги”. Певний час до них наближалися

М. Смотрицький та З. Копистенський. Серед значущих ознак ренесансно-гуманістичного руху в Україні – помітний розвиток гуманістичних студій, зокрема філології. Найяскравішим досягненням української філологічної науки кінця XVI – початку XVII ст. було науково-теоретичне оброблення церковнослов'янської та української книжно-літературної (слов'янорусської) мови. Саме в цей період розгорнули наукову діяльність такі видатні українські філологи, як Л. Зизаній, М. Смотрицький, П. Беринда. Їхня науково-педагогічна діяльність – це, по суті, окремий науково-філологічний напрям у духовній культурі України, що найяскравіше відображав її ренесансно-гуманістичний зміст.

Лекція 3. Українська національна революція (1648 – 1676 рр.)

План

1. Українська революція: причини, періодизація, характер
2. Утворення української козацької республіки.
3. Освіта та шкільництво Гетьманщини.

Метою лекції є висвітлення подій упродовж 1648-1676 рр., у період української революції, очолюваної Б. Хмельницьким.

Завдання:

- проаналізувати причини, рушійні сили, визначити основні періоди української революції, головну мету і характер визвольної боротьби, р
- охарактеризувати новостворену державу Військо Запорозьке (Гетьманщину), структуру органів управління, фінансову та судову систему, а також простежити зміни в соціально-економічному житті у результаті революційних подій;
- розглянути освітню систему новоствореної держави Б. Хмельницького.

Терміни: Гетьманщина, полково-сотенний устрій, універсал, «національна революція», «Руїна».

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. 9-те видання. Київ: «Академія», 2023. 560 с.
2. Литвин В.М. Історія України. Підручник. Київ: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2010. 416 с.

3. Пасічник М. С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи: навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2006. 735 с.

4. Білінський В. Україна-Русь. Книга третя. Українська звитяга. Вид-во Богдан, 2016. 408 с.

5. Павлова О.Ю. Історія української культури. Посібник. Київ: ЦУЛ, 2019. 368 с.

1. Загальноєвропейські тенденції значною мірою позначилися й на українській історії. Безперечно – центральною подією історії України цієї доби стала перша українська національна революція середини XVII ст., що спричинилася до глобальних змін соціально-політичного устрою, релігійної ситуації, форм власності.

Аналізуючи причини Української національної революції, слід визначити наступні блоки: соціально-економічні, політичні, національно-релігійні.

Перший блок характеризується ускладненням соціально-економічної ситуації в українських землях, пов'язаною з існуванням фільварково-панщинної системи, посиленням експлуатації селянства, зростанням панщини, запровадження кріпацтва, збільшення натуральних і грошових податків.

Погіршення політичної ситуації викликано відсутністю власної держави, перерваною державотворчою традицією, масовим ополяченням української еліти, що свідчило про наближення національної катастрофи, адже «прогресуюча асиміляція українського народу поступово доходила до тієї межі, за якою він мусив зійти з історичної сцени як самостійний суб'єкт». Намагаючись прискорити хід цього процесу, польська сторона посилила національно-релігійне гноблення. Колоніальна політика Польщі однозначно була спрямована на придушення розвитку української мови, української культури, національної самосвідомості тощо.

Саме ці чинники зумовили масове народне повстання навесні 1648 р., яке після перших перемог під Жовтими Водами та Корсунем, переросло у Національно-визвольну війну українського народу. Оскільки політичні та соціально-економічні зміни, що відбулися в Україні в ході війни, були кардинальними, маємо підстави говорити про першу Українську національну революцію середини XVII ст.

Рушійними силами революції стали: козацтво, селяни, міщани, а також дрібна українська шляхта, православне духовенство, тобто практично всі соціальні верстви тогочасного українського суспільства.

За своїм характером цей всенародний рух був національно-визвольним та антифеодальним. Спільною метою, яка їх всіх об'єднувала в боротьбі - ліквідація польсько-шляхетського панування та здобуття незалежності.

Періодизація Української революції:

1) весна 1648- серпень 1649 рр. Після блискучих перемог під Жовтими Водами і Корсунем (травень 1648 р.) козацьке повстання переросло в національно-визвольну війну всього українського народу проти Польщі; перемога під Пилявцями (вересень 1648 р.), облога Львова (жовтень 1648 р.), Замостя (листопад 1648 р.), перемир'я з Польщею і триумфальний вступ повстанського війська на чолі з Б. Хмельницьким до Києва засвідчили величезний потенціал українського народу в боротьбі за незалежність.

2) 1649- 1651 рр. – від Зборівського (1649 р.) до Білоцерківського мирного договору (вересень 1651 р.). У цей період конституювалася Українська держава Богдана Хмельницького по всіх параметрах, які характеризують будь-яку державу: кордон, адміністративно-територіальний поділ, система влади, військо, судова, фінансова системи, міжнародні відносини тощо.

3) 1651-1654 рр. – від Білоцерківського мирного договору до Переяславської угоди (січень 1654 р.) та Березневих статей (1654 р.). На цьому етапі внаслідок поразки під Берестечком, суттєво зменшилася територія Української держави, а внаслідок чергової зради татар, у зовнішньополітичних орієнтаціях Б. Хмельницького почав домінувати московський вектор, який привів до укладення союзу з Московією.

4) 1654-1658 рр. – від підписання Березневих статей (1654 р.) до Гадяцької угоди (вересень 1658 р.). У цей період відбувається зміна зовнішньополітичних векторів України на пропольський за наступника Б. Хмельницького І. Виговського.

5) 1658- 1667 рр. - у цей період, з одного боку, посилилася боротьба за українські землі між Московщиною і Польщею, в результаті якої Україну було поділено навпіл – Лівобережну у складі Московської держави й Правобережну в складі Речі Посполитої. З другого ж – в Україні розгорнулася боротьба козацько-старшинських угруповань за владу, що переросла фактично у громадянську війну й привела Україну до стану Руїни.

6) 1667-1686 рр. (від Андрусівського трактату до укладення Вічного миру 1686 р. між Московською державою та Річчю Посполитою), коли остаточно відбулось закріплення поділу Української держави на дві частини: Правобережжя залишалося під польською короною, а Лівобережжя залишалося під владою російського царя. Водночас – це період поглиблення внутрішніх протиріч і взаємної боротьби між козацько-старшинськими угрупованнями, а також посиленням зовнішньої агресії не лише з боку східного сусіда й Варшави, й Туреччини та Кримського ханства.

2. Найвизначнішим здобутком Української національної революції та гетьмана Б. Хмельницького було відновлення української державності.

В адміністративному плані Українська козацька держава або Військо Запорозьке (офіційна назва держави з центром у м. Чигирині) була поділена на полки, а полки на сотні. Полково-сотенний устрій мав військово-територіальний характер. Полк чи сотня – це водночас і певна територія, і військова одиниця. За козацьким реєстром 1649 р. існувало 16 полків: 9 – на Правобережжі, 7 – на Лівобережжі. За часів Хмельниччини територія Української держави займала майже 200 тис. км². І охоплювала Лівобережжя, частину Правобережжя і Степу. На цих землях проживало майже 3 млн. чол.

За своїм суспільним устроєм Гетьманщина (так державу, витворену Б. Хмельницьким, називають історики) була республікою. Вся повнота влади належала загальній козацькій раді. В роботі ради мав право брати участь кожний козак. У полках і сотнях збиралися відповідно полкові і сотенні ради. Генеральна (загальна) рада обирала генеральну старшину, тобто уряд держави: гетьмана, генерального писаря, генерального обозного. Найвищою посадовою особою в державі був гетьман, який керував військом, розпоряджався державним скарбом, державними земельними угіддями, видавав універсали на власність, керував дипломатичною службою. Б. Хмельницький прагнув перетворити свою державу у спадкову монархію і це цілком узгоджувалось із загальноєвропейськими тенденціями до створення абсолютних монархій. Другим за значенням посадовцем був генеральний писар, який керував гетьманською канцелярією, вів внутрішнє та міжнародне листування, приймав іноземних послів. Генеральний обозний відповідав за військо Гетьманщини, а генеральний суддя очолював найвищу судову інстанцію – генеральний суд.

У полках і сотнях вся повнота влади зосереджувалася в руках полковників і сотників, які розпоряджалися земельними ресурсами, давали дозволи на промисли, забезпечували козацькі військові підрозділи зброєю, фуражем, а під час воєн командували ними. Відповідно діяла полкова і сотенна старшина, полкові і сотенні ради.

Основу збройних сил України склали козаки, які поєднували військову службу з господарськими заняттями. У цілому Гетьманщина могла виставити не менше 60 тис. озброєних козаків.

Важливою ознакою Української козацької держави була дипломатична служба. Б. Хмельницький надавав дипломатії надзвичайно великої уваги. Дипломатичні заходи мали створити сприятливі міжнародні умови для ведення війни з Варшавою, тим більше, що Україна перебувала в оточенні явно недружніх сусідів. Добрі знання іноземних мов – латинської, турецької, польської, російської було візитною карткою представників української дипломатичної служби. Гетьман також старався мати агентів в усіх державах, які так чи інакше мали інтереси щодо України.

Таким чином, Б. Хмельницький, розбудовуючи свою державу, зумів створити й налагодити добру роботу війська, дипломатичної, митної, фінансової служби, а також розвідки й контррозвідки. Він усіляко дбав про внутрішню стабільність держави й без жодних вагань розправлявся з бунтами. Добре розуміючи роль еліти, Б. Хмельницький надавав особливу увагу проблемі її формування та зміцнення. Основу її склали козаки й та частина української шляхти, яка перейшла на бік Української національної революції. Ця нова українська еліта визначала обличчя української держави, виробляла основні напрямки її внутрішньої й зовнішньої політики.

Потрібно також звернути увагу на те, що нова модель соціально-економічних відносин в Українській державі мала свої особливості. Козаки, селяни й міщани в ході національно-визвольної війни добилися ліквідації фільварково-панщинної системи господарства, великого та середнього феодалного землеволодіння (за винятком монастирського), кріпацтва й різних форм феодалної залежності. Були завойовані особиста свобода, право власності на землю і сільськогосподарські угіддя, право вступу до козацького стану. Більшість земельного фонду вигнаних феодалів, католицької церкви, польської держави перейшла у власність Державного Скарбу. Зростає землеволодіння православних монастирів, започатковується становлення гетьманського й старшинського землеволодіння, завершується формування козацької власності на землю. Значна частина землі переходить до рук селян, котрі виступають її співвласниками на рівні з державою.

Відбулися істотні зміни в соціальній структурі суспільства: було ліквідовано стан великих і середніх світських землевласників; різко скоротилася чисельність дрібної шляхти, але зросла її політична вага у державі; керівна роль у житті суспільства перейшла до козацької старшини; поліпшилося становище селянства; зміцнився статус православного духовенства; провідну роль у житті міст стали відігравати українці; пришвидшилося становлення нової еліти українського суспільства.

3. Своєрідним критерієм рівня духовної культури народу, рушієм розвитку його економічного потенціалу є стан освіти та науки в суспільстві. Попри несприятливі умови розвитку, пов'язані перш за все з іноземним пануванням на українських землях, освіта в Україні кінця XVII-XVIII ст. залишалася на досить високому рівні. Антіохійський патріарх Паїсій Алеппський під час своєї подорожі по Україні був приємно вражений майже поголовною писемністю жителів Києва.

Особливо розвинутою була на українських землях мережа початкових шкіл. Заснування початкових шкіл переважно реалізовувалось за ініціативи місцевого населення при існуючих парафіяльних церквах. Навчальний процес у таких школах, як правило, здійснювався місцевими священниками або покладався на дяків. При багатьох церквах Гетьманщини і

Слобожанщини діяли приходські школи, де «мандрівні дяки» – студенти Києво-Могилянської академії або ж колегіумів – під час канікул, мандруючи Україною, навчали дітей читати, писати й рахувати.

Майже кожне село на Україні мало свою школу. Як показує перепис 1740-1748 рр. в семи полках Гетьманщини було 866 шкіл на 1094 оселі; зокрема, в Чернігівському полку було 143 школи на 142 села. На території Чернігівського, Городнянського та Сосницького повітів в 1768 р. було 134 школи і одна школа припадала на 746 душ населення; через 100 років, 1875 року, на цій самій землі було лише 52 школи і одна з них припадала на 6790 душ. Тобто, за 100 років шкіл стало втриє менше, тоді як людність зросла в десятеро. Те ж сталось і на всій Лівобережній Україні: коли там в 1740 р. було 866 шкіл, то через 60 років, на початку XIX століття, шкіл цих не стало.

В 1649 р. українці заклали в Москві першу в Росії організовану школу. Улюбленець царя Федір Ртищев з дозволу царського уряду і патріарха заснував за 2 км від Москви школу при монастирі і в 1649 р. запросив туди з Києва викладачів. Приїхало сюди близько 30 українців і всі вони зараз же почали навчати росіян своєї науки. А організатор школи Федір Ртищев став першим учнем заснованої ним школи.

Провідним вищим навчальним закладом, побудованим за зразком західноєвропейських колегій був Києво-Могилянський колегіум, навчання в якому тривало 12 років. Особливе значення надавалося вивченню й читанню лекцій латинською мовою, оскільки це давало можливість підтримувати духовні й практичні відносини з іншими країнами, мати доступ до багатой літературної класичної спадщини. Першоосновою всієї навчальної програми в колегіумі, крім вивчення мов, були також сім вільних наук. Дисципліни розумілися досить широко, охоплювали собою увесь найважливіший спектр знань як гуманітарних, так і природничих чи богословських. Соціальний стан студентів був досить різний — від дітей заможних родин до дітей міщан. Професура і викладачі, як правило, мали європейську освіту, більшість закінчила провідні вищі навчальні заклади і принесла до Академії кращі набутки методики наукових досліджень, організації навчального процесу. Тут працювали такі видатні діячі, як Й. Кононович-Горбацький, І. Гізель, Й. Кроковський, С. Яворський, Г. Кониський, А. Дубневич, Г. Щербацький. Києво-Могилянська Академія дала світові таких визначних діячів науки і культури, як Ф. Прокопович, Є. Плетенецький, Г. Сковорода, М. Ломоносов, Г. Полетика, П. Завадовський, О. Безбородько та багато інших. Києво-Могилянська Академія істотно вплинула на розвиток культури. За її типом відкривають колегії в Чернігові, Переяславі, Харкові. Вона стала взірцем для навчальних закладів інших країн.

Осередки освіти існували безпосередньо і на запорізьких землях-паланках, а також у фортеці Січі. На початку XVII ст. виникла школа при

Самарському Пустинно-Микільському монастирі, будівля якого розташована зараз на околиці м. Новомосковська Дніпропетровської області. В школі навчали письма, церковного читання, співу та музики. Такі школи існували при всіх 44 церквах на Січі. Біля церкви з одного боку будувався «шпиталь», тобто лікарня для поранених та хворих козаків, а з іншого – школа. В запорізьких школах навчалися козацькі діти з паланочних населених пунктів, а також джури – підлітки, що бралися для виховання досвідченими козаками та військовою старшиною з України. У той час посада вчителя була невід’ємною від посади священника або ієромонаха. Формування світогляду дитини та її морально-етичних рис відбувалося на релігійному ґрунті. Практику з читання або співів школярі проходили в церкві під час служби, а також під час проведення інших релігійних служб (похорони, різні посвяти та ін.). Вчитель-наставник піклувався не тільки про знання, виховання учня, а й про його здоров’я. Як повідомляє історик Д.І. Яворницький, на Січі існувала школа музичної грамоти та церковного співу. Він також пише, що загальноосвітня січова школа мала самоврядування, подібне до адміністративного устрою Січі. Школярі мали двох отаманів, яких обирали поміж себе, спільні кошти. Навчатись в січовій школі було чимало бажаючих тому в середині XVII ст. вона була переповнена учнями. Вчилися в ній як малі діти, так і дорослі юнаки. Найбільш здібні продовжували навчання в Києво-Могилянській академії та закордонних університетах.

Таким чином, Україна з II половини XVII ст. стала центром освіти й науки в Європі, саме український науковий потенціал сприяв поширенню знань у Росії. Особливу роль у розвитку освіченості українців відіграли братства, а Київська колегія стала кузницею вчених, політичних діячів і державних діячів всього слов’янського світу, започаткувавши собою розвиток вищої освіти.

Лекція 4. Українські землі в складі Російської та Австро-Угорської імперій

План

1. Правобережні і західноукраїнські землі в кінці XVIII – XIX ст.
2. Наддніпрянська Україна в кінці XVIII – XIX ст.
3. Нові напрями європейської культури та мистецтва в українській культурі XVIII – XIX ст.:
 - а) пізнє бароко та класицизм;

- б) романтизм;
- в) реалізм.

Метою лекції є ознайомити студентів з головними моментами історії України кінця XVIII – XIX ст. та головними тенденціями розвитку української культури даного періоду.

Завдання:

- ознайомити студентів із специфікою процесу входження окремих українських земель до складу східноєвропейських імперських утворень;
- пояснити особливості українського національного життя в умовах Російської та Австро-Угорської імперій, порівнявши їх соціально-політичний устрій;
- з'ясувати, які характерні риси мають класицизм, романтизм та реалізм навіви приклади мистецьких досягнень його основних представників;
- показати реакцію української інтелігенції на загальноєвропейські культурні процеси та мистецькі стилі. Пояснити, як впливають конкретні художні методи на формування особистості. Навести приклади українського класицизму, романтизму та реалізму в мистецтві кінця XVIII – XIX ст.

Терміни: гайдамаки, кріпосне право, колонізація, капіталізм, класицизм, романтизм, реалізм.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. 9-те видання. Київ: «Академія», 2023. 560 с.
2. Ільєнко І. В пазурах у двоглавого. Українство під царським гнітом (1654-1917). Вид-во Центр навчальної літератури, 2019. 256 с.
3. Історія України : навчальний посібник / В. І. Танцюра, С. М. Куліш, О. О. Пересада. 2-ге вид., доп. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 536 с.
4. Павлова О.Ю. Історія української культури. Посібник. Київ: ЦУЛ, 2019. 368 с.
5. Білоцерківський В.Я., Шейко В.М. Історія української культури. Навч. посіб. Київ: Знання, 2019. 456 с.

1. Три поділи Речі Посполитої, здійснені в 70 – 90-х рр. XVIII ст. російською, австрійською та пруською монархіями, внесли суттєві зміни в життя населення Західної та Правобережної України. Ці землі площею більш як 70 000 км² з населенням більше 3,5 млн. чоловік (2,4 млн. українців) увійшли до складу Австрійської імперії (з 1867 р. – Австро-Угорщини). Австрійська влада, так само, як і колишня польська, не зважала на етнічний склад населення, коли здійснювала адміністративно-територіальний поділ приєднаного. Українська Галичина разом з частиною польських земель була

виділена в одну адміністративно-територіальну структуру – Королівство Галиції та Лодомерії (Галичини і Володимирщини) зі столицею у Львові. Нове утворення поділялося на 12 дистриктів. Окремим округом до королівства входила Буковина (також без етнічного поділу, хоча вже тоді на Північній Буковині переважали українці, а в Південній – румуни). Австрійська влада розглядала українські землі як колоніальний сировинний додаток до промислово розвинутих західних провінцій «Дунайської імперії». Антифеодальний рух у Західній Україні проявлявся у різних формах. Селяни намагалися використати, насамперед, легальні форми протесту, зокрема: скарги на поміщиків у державні установи. На поч. 1840-х років селянський рух подекуди переріс у повстання. У Північній Буковині найбільшим був виступ під керівництвом Лук'яна Кобилиці в 1843 – 1844 р. У березні 1844 р. його за допомогою урядових військ було придушено. Всього упродовж I пол. XIX ст. на західноукраїнських землях відбулося більше 15 селянських заворушень, більшість з яких припинилося лише після втручання каральних загонів.

Розвиток капіталізму та загострення ситуації на селі у I пол. XIX ст. сприяли посиленню суспільно-політичного руху. У 30–40 рр. XIX ст. центром національного руху стає Львів, де діє громадсько-культурне об'єднання “Руська трійця”. Його засновники: Маркіян Шашкевич (1811 – 1843), Іван Вагилевич (1811 – 1866) та Яків Головацький (1814 – 1888), у той час одночасно були студентами Львівського університету і учнями греко-католицької духовної семінарії. Вони ставили собі за мету поширення національної свідомості та впровадження української мови в усі сфери громадського життя. Важливим їх доробком є виданий у 1837 р. альманах “Русалка Дністровая”.

У 1848 – 1849 рр. у більшості країн Європи відбулися революції, які завершили процес переходу від середньовіччя до модерної доби. Національно-визвольний рух на західних землях очолила верхівка греко-католицького духовенства, яка разом з українською інтелігенцією 2 травня 1848 р. у Львові створила першу українську національну організацію – Головну Руську Раду. Її головою став єпископ Г. Яхимович. Рада взяла на себе функції українського національного уряду і представляла інтереси українського населення перед імперським урядом упродовж 1848–1851 рр. 15 травня 1848 р. Рада почала видавати “Зорю Галицьку” – першу україномовну газету. В першому номері газети, Рада проголосила, що українці Галичини і Наддніпрянщини – єдиний народ. За ініціативою ГРР було прийнято національну символіку – синьо-жовтий прапор та герб із зображенням золотого лева. Рада всю свою діяльність спрямовувала на проведення реформ з метою забезпечення вільного розвитку українців Східної Галичини.

Політичний рух, що розгорнувся після революції 1848 р. в Австрії, зумовив посилення визвольної боротьби українського народу. Зокрема, у кінці 60-х років з членів ГРР сформувалася «партія» москвофілів. Поряд з нею оформилась ліберально-національна «партія» народовців. Носієм національної ідеї виступили молоді вчителі, журналісти та студенти. Народовський напрям національного руху орієнтувався на народні маси, стояв на ґрунті національного самоутвердження. Першими його представниками стали молоді письменники: В. Шашкевич (син М. Шашкевича), Ф. Заревич, Є. Загорський, К. Климович, які у 1862 р. заснували першу молодіжну громаду (за зразком “Київської громади”). Слідом організувались учнівські громади в Бережанах, Перемишлі, Самборі. З їх середовища вийшли визначні діячі національного руху: І. Франко, В. Навроцький, І. Пулюй, брати Барвінські. У 1861 р. народовці заснують клуб “Руська бесіда”, згодом товариство “Просвіта” (1868 р.), метою яких було піднесення культури народу, товариство імені Т.Г. Шевченка (1873 р.) для опіки над письменством. Наприкінці 70-х - 80-х рр. народовці створюють свої політичну організацію та пресу.

Наприкінці XIX ст. на західних землях відбувається політизація національного руху. Утворюються перші політичні партії, формуються їхні програми та політичні гасла. Завдяки цьому національний рух, що набув політичного змісту, стає масовим. У 1890 р. у Галичині було засновано першу політичну – Русько-українську радикальну партію (РУРП). Це була перша українська і перша в Європі селянська партія соціальної орієнтації. Згодом у 1899 р. було створені нові: Українська національно-демократична партія /УНДП/ та Українська соціал-демократична партія /УСДП/. Найближчим програмним завданням РУРП і УНДП поставили домагатися національно-територіальної автономії Галичини та Північної Буковини, УСДП – культурно-національної автономії. Кінцеву мету національного руху РУРП (1895 р.), а за нею УНДП і УСДП сформулювали як здобуття культурної й політичної самостійності українського народу, його державної незалежності та об’єднання українських земель.

2. За результатами Віденського конгресу (1815 р.) більшість українських земель (Волинь, Лівобережна, Слобідська, Правобережна та Південна Україна) увійшли до складу Російської імперії. З ліквідацією козацьких автономій наприкінці XVIII ст. царський уряд посилив колоніальний наступ на Україну, запроваджуючи загальноімперську державно-політичну систему з її уніфікаційними методами управління. Україна була розподілена на 3 генерал-губернаторства: Київське, Малоросійське та Новоросійське у складі 9 українських губерній. У губерніях уряд тримали губернатори, яких призначав і звільняв цар. Губернії склалися з повітів, де керували справники. Повіти поділялися на стани, очолювані поліцейськими

приставами. Важливою державною установою була Казенна палата, яка відала збиранням з населення різноманітних податків. Увесь цей управлінський апарат забезпечував владу царизму на місцях. Щодо кріпаків, то вся влада над ними належала поміщикам. Знищення російським царизмом козацької державності супроводжувалось русифікацією. Цю колонізаторську політику російська влада здійснювала переважно ідеологічно-адміністративним шляхом. Царські чиновники прибирали українську мову з установ і навчальних закладів. Переважна більшість українського панства одержали звання російських дворян.

І пол. XIX ст. – це період визрівання соціально-політичної кризи у Російській імперії, що зумовила появу суспільних рухів, які намагалися знайти вихід із складного становища. Посилення експлуатації селянства в умовах занепаду кріпосницької системи спричинило селянський рух. Так, в Україні від 1797 р. до 1825 р. відбулося понад 100 селянських виступів. Їх характерними рисами були стихійність, неорганізованість, локальний характер. У сер. XIX ст. Російська імперія переживала глибоку кризу, суть якої полягала у невідповідності існуючих феодальних відносин провідним світовим тенденціям розвитку, що утверджували нове буржуазне суспільство. За дорученням царя Олександра II підготовкою реформи по звільненню селян зайнялися самі поміщики. У 1857 р. з їх представників було створено Головний комітет з вироблення проекту реформи. Царський маніфест і законодавчі акти про звільнення селян були оприлюднені в березні-квітні 1861 р. Скасування кріпосного права стало початковим кроком модернізації імперії.

У комплексі реформ Олександра II провідне місце належить земській, судовій та військовій. У 1870 р. була проведена реформа міського самоврядування, згідно з якою у містах строком на 4 роки обиралися органи міського самоуправління – міські думи. Запровадження міських дум, членів яких обирали всі платники податків, було кроком вперед у громадському самоуправлінні. Судова реформа (1864 р.) базувалася на запровадженні безстанового судочинства, незалежності суддів від адміністрації, гласності судового процесу, змагальності сторін (у судах з'явилися прокурор та адвокат). Військова реформа мала метою створення сучасного війська й замінила ненависну рекрутчину загальною військовою повинністю, скоротивши термін служби до 7 років, заборонила тілесні покарання. Провівши земську, судову, військову, фінансову, освітню та інші реформи, і тим самим заклавши основи громадянського суспільства, російський царизм не зробив останнього кроку – не створив відповідної новим реаліям політичної надбудови, не проголосив конституції і не скликав парламент. Саме тому модернізація Росії не мала системного характеру, що суттєво ускладнювало перехід суспільства до капіталізму. І все ж ці реформи багато

важили для України. Вони законодавчо закріпили громадянські права люду, розширили його можливості брати участь у підприємницько-торговельній діяльності, значно сприяли розвиткові господарства.

З ліквідацією кріпацтва на всій території України значно посилюється процес становлення і консолідації української нації. Визначну роль у цьому процесі відіграла Наддніпрянська Україна як край, сформований на теренах великих історико-географічних регіонів (Правобережжя, Лівобережжя, Слобожанщина і Степ). У II пол. XIX ст. місцем зосередження кращих сил української інтелігенції став Санкт-Петербург. Сюди, на постійне мешкання, прибули після заслання провідники Кирило-Мефодіївського товариства – П. Куліш, В. Білозерський, М. Костомаров. Тут оселився Тарас Шевченко, якому царизм не дозволив повернутися до України. У цей час у Петербурзі засновується товариство “Громада”, в якому найбільш активними були П. Куліш та М. Костомаров. Підтриманий багатими українськими поміщиками Гарновським і Галаганом, П. Куліш заснував у північній столиці друкарню для видання українських книжок. Однак, найбільшим досягненням петербурзької “Громади” стало видання щомісячного публіцистичного та літературно-художнього часопису “Основа” (1861–1862), який відіграв роль головного загальноукраїнського друкованого органу. “Громади” як суспільно-культурні товариства організуються і в ряді міст України – Полтаві, Києві, Харкові, Чернігові, Одесі. Громади займалися переважно проведенням культурно-освітніх заходів. Вони опікувалися організацією українських шкіл, виданням книжок українською мовою, влаштуванням театральних вистав, концертів тощо.

У розвитку громадського руху виділяються два етапи. Найвпливовішою серед громад на першому етапі вважається Київська громада, лідерами якої стали В. Антонович, Т. Рильський, А. Свидницький. Активізація національного руху в Україні призвела до наступу реакції, наслідком чого став Валуєвський указ (1863 р.), що забороняв видання українською мовою шкільних та релігійних видань. Другий етап розпочинається на поч. 70-х рр. і пов’язаний з діяльністю київської «Старої громади», друкованим органом якої стала газета «Киевский телеграф». Після репресивного Емського указу (1876 р.) провідні діячі київської громади виїжджають до Швейцарії і в журналі „Громада” (1878 – 1882 рр.) намагаються узагальнити погляди громадівців та викласти програму українського руху.

3. Період кінця XVIII – XIX ст. в українській культурі пов’язаний з українським національно-культурним відродженням. Останнє як поняття окреслює процес набуття етносом таких якісних рис, які дозволяють йому усвідомити себе нацією. Воно було характерним для тих етнічних спільнот, які в попередні часи втратили власну державність і самостійне національне

життя. До числа таких спільнот відносилися й українці. Соціальним підґрунтям для українського національно-культурного відродження стало українське село, яке зберегло українську мову.

Переломною подією, що змінила соціально-культурну природу України, саме в цей час, стала поява української інтелігенції. Головними рисами її розвитку стали: 1) інтенсивне кількісне зростання освічених людей, як наслідок впливу ідеології Просвітництва, 2) демократизація української інтелігенції, зміна джерел її формування, 3) значне збільшення її впливу на суспільно-політичне життя суспільства, 4) її остаточне оформлення в окрему специфічну соціальну верству. Саме з цього часу вона стає провідною політичною силою нації, активним чинником державотворчих процесів. Водночас виявляється й інша закономірність - інтелігенція, яка завжди продукує ідеї, що сприяють суспільному поступу, не завжди виступає силою, що має державну, офіційну підтримку влади. Наприкінці XVIII ст. українці опинилися в новій геополітичній ситуації, коли культурний розвиток розірваної навпіл нації мав особливості в кожному з регіонів. Разом з тим, історичні обставини знову сприяли засвоєнню та інтеграції здобутків європейської культури.

а) Наприкінці XVIII ст. настали останні часи козацької України та її культурної самостійності, і меценати українського мистецтва з числа старшинської знаті, усвідомлюючи, що їх часи минули безповоротно, поспішали у пам'ятниках мистецтва увіковічити свою добу. Наприкінці XVIII ст. починається останній етап розвитку архітектури в стилі українського бароко, що характеризується посиленням експресії, мальовничості активного застосування розпису, ліпнини і кольору. Характерними для цього періоду були: брама Заборовського в Софіївському соборі (Київ) та церква Преображення Господнього (с. Великі Сорочинці). У цей час великий вплив справляє творчість видатних майстрів – у Західній Україні німця Бернарда Меретина, в Східній – італійця Бартоломео Растреллі та українця Івана Григоровича-Барського. Твори Б. Растреллі характеризуються елегантністю архітектурних форм (Андріївська церква у Києві, Михайлівська на Сумщині та Троїцький собор на Дніпропетровщині). Слідом за пізнім бароко приходить класицизм, як час наслідування кращим художнім зразкам античного мистецтва та архітектури.

б) Поява романтизму збігається з промисловою революцією, що відзначається появою парової машини, паротяга, пароплава, фотографії та фабрично-заводських околиць. Якщо Просвітництво характеризується культом розуму і, засноване на його засадах, цивілізації, то романтизм стверджує культ природи, почуттів і природного в людині. Саме в епоху романтизму оформлюються феномени туризму, альпінізму і пікніка, покликані відновити єдність людини і природи. Затребуваним виявляється

образ «благородного дикуна» і не зіпсованого цивілізацією. Улюбленим героєм романтиків був одинак, людина пристрасна і недосконала, яка діє в надзвичайних обставинах, змінює себе та життя навколо, і навіть свою загибель перетворює на перемогу духу. Взірці для наслідування романтики шукали вже не в античності, як прихильники класицизму, а в середньовіччі, захоплювалися народними звичаями та усілякими проявами «національного духу». Найвизначніший зразок творчості романтизму – герой Д. Дефо – Робінзон Крузо. Відповідно, й гасло романтизму – «надзвичайний герой у незвичайних обставинах». Романтикам ближче були культурні, а не політичні ідеї, тому національну спільність вони бачили розпливчато, обмежуючись швидше благими деклараціями, ніж дослідженнями.

Український романтизм виникає наприкінці XVIII - початку XIX ст. і базується на власних засадах, виростає на іншому соціальному ґрунті, ніж західноєвропейський, бо живився традиціями української дійсності. На протязі раціоналістському принципіві абсолютистської монархії як породженню нівелюючого розуму, що придушує природне право народів на розвиток свого «духу», в українській думці до ідеалу підносяться «вольності козацького народу» як втілення свободи й демократичних форм національного життя. У боротьбі пригнобленої нації за право національного розвитку проти денационалізаторських тенденцій панівної нації ідеалізація старовини, національна романтика є тим історичним аргументом, що має довести право цієї нації на самостійне існування в нових історичних обставинах. Саме за цих умов романтичний тип дістає сприятливі можливості для свого розвитку та відіграє велику роль у формуванні національної свідомості. Романтичний світогляд виразно проявляється у надзвичайно великій увазі мислителів-романтиків до людини, її внутрішнього світу, її суб'єктивності, в ідеї захисту унікально-окремішного буття. У центрі уваги проблема індивідуальної свободи як право людини, народу на самовизначення і яка є засадою культурного, політичного, правового розквіту нації. З ідеї єдності людини, народу, природи і світу романтики виводять ідею природно-правових засад людського буття, ідею невідчужуваності природних прав людини. Український романтизм захищає такі природні права людини як: право на життя, на самовизначення, на гідність, на честь, повагу до себе, на мову батьків, знання, освіту, віру, працю, приватну власність, політичний вибір тощо. Ці ідеї звучать в «Історії Русів», у творах М. Гоголя, Т. Шевченка, О. Потебні, П. Куліша тощо. Особливо велика увага звертається на природне право людини на національно-культурний розвиток, збереження національної ідентичності.

в) Панування реалізму слідувало за добою романтизму і, в свою чергу, передувало символізму. Реалізм (від лат. *realis* – «дійсний») - напрям у культурі, який ставив за мету правдиве відтворення дійсності в її типових

писах. Термін «реалізм» вперше вжив літературний критик Ж. Шанфлері в 50-х рр. XIX ст. для позначення мистецтва, що протистоїть романтизму. Основною для реалізму стає проблема взаємин людини і середовища, оцінюється вплив соціально-історичних обставин на формування духовного світу особистості. На перше місце в літературі висувається пізнавально-аналітичне начало, а типізація дійсності утверджується як універсальний спосіб художнього узагальнення. У II пол. XIX ст. реалізм остаточно самовизначився. На перший план було висунуто настанову «достовірності» відображення дійсності, суть якої полягала у збереженні дійсних пропорцій та масштабів у змалюванні повсякденності, персонажів та обставин. Важливо також пам'ятати, що реалізм є породженням епохи, позначеної домінуванням науки в царині духовно-практичної діяльності та її великим впливом на літературу. За аналогією з романтизмом, можна визначити таке гасло реалізму – «зображення типових подій і характерів у типових обставинах». При цьому, характер і вчинки героя пояснювалися його соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя. Аналітичність стає однією з визначальних рис реалістичної творчості. Найбільшою мірою цим завданням відповідала соціально-психологічна проза. Маніфестом реалізму у літературі вважають «Людську комедію» О. де Бальзака. Саме він став засновником нового напрямку у літературі та найбільш яскравим його представником — поруч з П. Меріме та Г. Флобером. В англійській літературі першим реалістичним романом вважають «Посмертні записки Піквікського клубу» Ч. Діккенса. Представниками реалізму в українській літературі стали видатні поети та прозаїки: Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, Іван Франко, Борис Грінченко. В образотворчому мистецтві: провідними членами Товариства передвижників стають вихідці з України: К. Трутовський, М. Пимоненко, М. Ярошенко, А. Куїнджі, О. Мурашко, К. Костанді. Зачинателем західноукраїнської реалістичної школи живопису вважають К. Устияновича.

Лекція 5. Українська революція (1917 – 1921 рр.)

План

1. Передумови української революції 1917 р. Виникнення УЦР.
2. УНР: від Брестського мирного договору до гетьманського перевороту. Гетьманат Скоропадського.
3. Модерністський період національно-культурного відродження, його характерні риси й ознаки.

Метою лекції є характеристика дуже складного, бурхливого революційного періоду, що приніс кардинальні зрушення не лише у соціально-політичне життя, а й в усі сфери тогочасної культури.

Завдання:

- проаналізувати революційні змагання між політичними партіями, громадськими організаціями, ідеями у боротьбі за державність і політичну владу;

- визначити особливості періоду правління УЦР та гетьмана П. Скоропадського, порівняти досягнення й прорахунки. З'ясувати вплив зовнішніх факторів;

- охарактеризувати модерністський період української культури, творчість нових діячів національно-культурного відродження.

Терміни: революція, ради, універсал, автономізм, федералізм, есери.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. 9-те видання. Київ: «Академія», 2023. 560 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.

3. Історія Української Держави. Гетьманат Ранньомодерної доби. Під редакцією Валерій Смолій. Видавництво Арій, 2018. 720 с.

4. Солдатенко В. Ф. Україна: революційна доба й наступні десятиліття: історико-історіографічні есе. Київ : ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 520 с.

5. Історія української культури: навчальний посібник / Є.В. Перегуда та ін., Київ: КНУБА, 2015. 196 с.

1. Українська революція стала визначною подією в історії українського народу XX ст. Вона засвідчила негасиме прагнення українців до творення власної держави. Учасники і дослідники революції вказують такі її причини:

- залежне і пригноблене становище України, великодержавницька політика щодо неї панівних кіл як Росії, так і Австро-Угорщини;

- важке соціальне становище переважної частини населення. Невирішеність аграрного питання і соціального захисту робітництва;

- піднесення українського національно-визвольного руху, організаційне та ідеологічне його оформлення.

Безпосереднім поштовхом до революції стала Перша світова війна, яка до краю загострила проблеми воюючих держав, ослабила і призвела до падіння Російської, а згодом Австро-Угорської імперій. Це дало історичний шанс українському народу в боротьбі за свою державність. Перемога

Лютневої демократичної революції у Російській імперії 27 лютого 1917 р. і повалення самодержавства відкрили нову сторінку й в історії України. Розпочався складний, суперечливий, але дуже важливий етап її суспільно-політичного й духовного розвитку. 2 березня 1917 р. у Петрограді виник Тимчасовий уряд (ТУ), який вважав себе правонаступником царського уряду і прагнув зберегти контроль над усіма територіями імперії, зокрема й над Україною. Виконавчу владу в Україні Тимчасовий уряд передав повітовим і губернським комісарам, якими були голови земських управ. Поряд з органами Тимчасового уряду в Україні, як і в Росії, майже одразу виникли інші структури влади — Ради робітничих і солдатських депутатів, провідну роль в яких відігравали російські меншовики, есери і більшовики. Третім центром влади і носієм ідеї національного відродження України стала Українська Центральна Рада (УЦР/ЦР). Ідея заснування ЦР народилася на зборах Товариства українських поступовців (ТУП). Полеміка щодо принципів її творення, завдань і програмних гасел не вщухала кілька днів. 4 (17) березня 1917 р. відбулися вибори керівного ядра. Цей день вважається датою створення УЦР. До неї увійшли представники православного духовенства, культурно-освітніх, кооперативних, військових, студентських організацій, громад і гуртків, наукових товариств. У перші дні діяльності УЦР налічувала незначну кількість членів, а її повний склад восени 1917 р. становив 822 особи. Керівником (головою) було обрано М. Грушевського (1866 -1934) — видатного українського історика й політичного діяча, одного з керівників ТУП, а з 1917 р. — члена партії українських есерів, прихильника автономістських настроїв. На початку своєї діяльності УЦР відігравала лише роль київської міської організації. Спочатку вона закликала український народ домагатися від ТУ публічного використання української мови в державних, судових та освітніх установах. Основну роль у розробці стратегічної мети УЦР відіграв М. Грушевський. Національно-територіальна автономія України, за Грушевським, — це територіальне об'єднання всіх етнічних українських земель, організоване на основах широкого демократичного громадського самоврядування. Об'єднання самостійно вирішуватиме усі свої справи: економічні, культурні, політичні, утримуватиме військо, розпоряджатиметься своїми дорогами, доходами, землями, природними багатствами, матиме власні законодавство, адміністрацію і суд. Іншими словами, автономна Україна повинна мати всі державні атрибути. Таким чином, М. Грушевський розумів федералізм не як основне заперечення незалежності української державності, а як крок їй назустріч. У квітні 1917 р. йому здавалося можливим і реальним налагодити національно-державне життя України. 10 (23) червня 1917 р. Центральна Рада оприлюднила свій I Універсал, в якому проголошувалась автономія України. УЦР ставала вищим державним органом влади в Україні до

скликання Всенародних українських зборів. 15 (28) червня 1917 р. в Києві створено перший уряд під назвою Генеральний Секретаріат на чолі з В. Винниченком. В уряді переважали соціал-демократи. Після цього ТУ вимушений був відновити переговори. Сторони зробили одна одній значні поступки. 3 (16) липня 1917 р. було проголошено II Універсал, в якому викладено результати переговорів УЦР з ТУ. УЦР визнавалась крайовим органом ТУ, вона зобов'язувалась не проголошувати автономію України до скликання Всеросійських Установчих Зборів, затвердження складу Генерального Секретаріату ТУ, а формування українських військових частин мало відбуватись під контролем російського командування. II Універсал спричинив урядову кризу в Росії. Урядова криза поклала початок загальній політичній кризі в Росії (т. зв. «липнева криза»). 4 (17) липня 1917 р. під впливом більшовиків у Петрограді відбувалася грандіозна півмільйонна демонстрація. В той же час у Києві тривав виступ самостійників, які були незадоволені відмовою від автономії. Крім того, компроміс між УЦР та ТУ виявився не довготривалим. 4 (17) серпня ТУ затвердив документ під назвою «Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні». УЦР фактично позбавлялася законодавчих прав. Крім того, жодному із цих двох владних структур не вдалося налагодити ефективне керівництво (УЦР в Україні, а Тимчасовому уряду в Росії). Економічне становище погіршувалося, зростала соціальна напруга, загострювалася політична боротьба. Крім того, Росія зазнавала значних поразок на фронтах Першої світової війни. У правих колах посилюлося прагнення до встановлення відкритої військової диктатури. 12 серпня в Москві була скликана Державна нарада, на якій верховним головнокомандувачем було призначено Л. Корнілова. 25 серпня 1917 р. почався Корніловський заколот. У містах створювалися комітети порятунку революції, комітети дій та інших органів для боротьби із заколотниками 30 серпня 1917 р. за активної підтримки більшовиків заколот придушено. Як наслідок, втрата ТУ опори серед заможних верств населення та зростання авторитету більшовиків.

В ніч з 25 на 26 жовтня 1917 р. під керівництвом більшовицької партії відбулося збройне повстання - повалено владу ТУ. II Всеросійський з'їзд рад проголосив Росію Республікою рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. На з'їзді за були ухвалені Декрети про мир та землю. Сформувався перший радянський уряд Росії – Рада Народних Комісарів (РНК)[Володимир Ленін]. 29–31 жовтня відбулися збройні повстання більшовиків у Києві. Спроби більшовиків поширити контроль на територію України підштовхнули ЦР до більш рішучих дій. 7 (20) листопада 1917 р. вона ухвалила III Універсал: проголошення Української Народної Республіки (УНР) в складі федеративної демократичної Росії. 4-6 (17-19) грудня 1917 р. тривала робота I Всеукраїнського з'їзду Рад у Києві, але з'їзд

висловив довіру УЦР. Делегати-більшовики залишили цей з'їзд та переїхали до Харкова, де проходив 12 (25) грудня обласний з'їзд рад Донецько-Криворізького басейну, й проголосили встановлення в Україні радянської влади. Було обрано Центральний Виконавчий Комітет (ЦВК) рад України на чолі з Ю. Медведєвим, якого у березні 1918 р. заступив В. Затонський, та уряд Народний Секретаріат на чолі з Артемом (Ф. Сергєєвим). 4 (17) грудня 1917 р. більшовики (В. Ленін та Л. Троцький) видали «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради»: визнання УНР та її права на самовизначення аж до відокремлення від Росії; звинувачування УЦР у проведенні «двозначної буржуазної політики»; припинити роззброєння більшовицьких загонів, не пропускати війська на Дон та Урал, де розгорнулося антибільшовицьке повстання; у разі невиконання вимог, Рада Народних Комісарів (Раднарком) вважатиме УЦР у стані війни. 5 грудня Генеральний Секретаріат відхилив ультиматум і почав готуватися до війни з більшовицькою владою Росії.

2. Нерішуча внутрішня політика ЦР підірвала її авторитет серед населення, ЦР довгий час недостатньо уваги приділяла розбудові національних збройних сил у п. п. січня 1918 р. вислані з Центральної Росії більшовицькі загони під командуванням В. Антонова-Овсієнка захопили всю Лівобережну Україну, а наприкінці місяця підступили під українську столицю. Загроза захоплення більшовиками України змусила УЦР 22 січня 1918 р. оприлюднити IV універсал, в якому УНР проголошувалася самостійною, незалежною, вільною, суверенною державою. 29 січня 1918 р. відбувся бій під Крутами між радянськими військами на чолі з М. Муравйовим та загonom українських добровольців, до складу якого входило 500 студентів, на чолі з сотником В. Омельченком. Українські сили були розбиті. 26 січня 1918 р. Мала Рада і Рада Народних міністрів залишила Київ більшовицькі війська увійшли до столиці. Почалася перша радянізація українських земель. Проте УЦР не визнала нової влади у Києві і вирішила укласти угоду з країнами Четвертого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина та інші). 27 січня (9 лютого) 1918 р. у Бресті був підписаний мирний договір, за яким Східна Галичина й Буковина залишались у складі Австро-Угорщини, але їм мала бути надана автономія. Договір передбачав поставку в 1918 р. до Німеччини й Австро-Угорщини 960 тис. тонн хліба, 48 тис. тонн цукру, 44 тис. тонн м'яса (живою вагою). Союзники обіцяли надати УНР військову допомогу у боротьбі проти радянської влади в Україні і відновити владу УЦР. 18 лютого 1918 р. німецькі війська перейшли у наступ проти радянських військ, через 9 днів вони були вже біля Києва. Загальна кількість німецьких та австро-угорських військ в Україні становила 450 тис. вояків. 2 березня в Київ увійшли війська УНР на чолі з С. Петлюрою, а за ними – німецькі військові частини. 7 березня до столиці УНР прибули УЦР та Рада

Народних Міністрів. 3 березня 1918 р. було укладено Брест-Литовський мир між РСФРР і Німеччиною Росія підтверджувала свій вихід із Першої світової війни, зобов'язувалася визнати угоду між УЦР та Німеччиною та зі свого боку підписати мир з УНР. Після повернення з німцями та австрійцями авторитет Центральної Ради серед населення України падав. Водночас почали загострюватися відносини між окупаційним командуванням і урядом УНР. Рада виявилася неспроможною забезпечити вивезення до Німеччини продовольства. За такої ситуації кайзерівські чиновники почали втручатися у внутрішні справи УНР. УЦР практично втратила свій авторитет, і поступово створилися передумови для її усунення від влади. 29 квітня 1918 р. останнє рішення УЦР – прийняття Конституції УНР та обрання М. Грушевського Президентом УЦР. Того ж дня відбувся держпереворот, повалено владу ЦР та проголошено Українську Державу на чолі з Павлом Скоропадським. Основними причинами гетьманського перевороту були:

- криза соціальної політики УЦР і неприйнятність цієї політики поміщиками і промисловцями;
- втрата авторитету УЦР серед широких верств населення в умовах окупації;
- ослаблення УЦР розбіжностями між українськими партіями в самій ЦР;
- зацікавленість окупаційної адміністрації у владі, спроможній виконати зобов'язання щодо постачання продовольства Німеччині та Австро-Угорщині.

Суть перевороту полягала у спробі шляхом зміни демократичної парламентської форми державного правління на авторитарну, створити нову модель української держави, яка була б здатна зупинити радикалізацію, дезорганізацію та деградацію суспільства, стала б творцем і гарантом стабільного ладу, що ґрунтувався на приватній власності та дотриманні правових норм.

Уся влада, зокрема законодавча, зосереджувалася у руках гетьмана. Гетьман призначав отамана (голову) Ради міністрів, затверджував склад кабінету, мав право оголошувати амністію, військовий або надзвичайний стан, був верховним головнокомандувачем. За формою це була диктаторська влада з атрибутами національної традиції, за політичною суттю - авторитарний режим. Нова держава ґрунтувалася як на республіканських, так і на монархічних засадах. Був призначений новий уряд - Рада міністрів - помірно-консервативні чиновники, військові й суспільні діячі; налагоджений дієздатний адміністративний апарат (почали діяти старости, земські урядники, професійні чиновники, поліція тощо).

У промисловості було ліквідовано робочий контроль на виробництві, заборонялися страйки, скасовувався 8-годинний робочий день і

встановлювався 12-годинний; відновився залізничний рух завдяки відновленню залізничних колій і мостів, ремонту локомотивів. Відповідно до головного пріоритету у внутрішній політиці - земельного питання - у липні 1918 р. був розроблений «Проект загальних основ земельної реформи», що викликав різкий протест більшості селян і невдоволення великих землевласників. У цілому ж можна констатувати відновлення в державі поміщицького землеволодіння. Гетьманом Павлом Скоропадським була здійснена спроба створення національної армії, чисельність якої повинна була перевищити 300 тис. осіб. Гетьман прагнув також відродити козацтво в Україні. В Українській державі була реформована банківська мережа, прийнятий збалансований державний бюджет, вжиті заходи для становлення української грошової системи. При гетьманаті були обмежені демократичні права і свободи.

Найважливішими напрямками зовнішньої політики були:

- союз із Німеччиною, з якою були встановлені дипломатичні відносини;
- встановлення дипломатичних відносин з іншими країнами: у період гетьманату Україну визнали 30 країн, а 10 із них мали свої представництва в Києві; Україна мала своїх представників у 23 країнах;
- підписання мирного договору з радянською Росією (12 червня 1918 р.);
- дипломатична боротьба з Австро-Угорщиною, що намагалася анексувати (захопити) східно-галицькі землі та Холмщину;
- було встановлено політичні та економічні відносини з Кримом, Доном, Кубанню.

Але Антанта, орієнтуючись на відновлення «єдиної і неділимої» Росії, не визнала Гетьманську державу.

У цілому, в Україні вдалося досягти стабілізації економіки, успіхів у зовнішній політиці, дати могутній імпульс розвитку української культури. Однак реставрація дореволюційних порядків на селі, однобічна орієнтація гетьманату на великих землевласників і буржуазію відштовхнули від нього селянство, національну інтелігенцію, робітників. Крім того, опора на німецьку військову адміністрацію не виправдала сподівань П. Скоропадського, тому що Німеччина програла війну й на її території зріла революція. Починаючи з літа 1918 р., опозиція режиму П. Скоропадського підсилилася. Очолив її Український національний союз(УНС), головою якого з 18 вересня 1918 р. став В. Винниченко. У боротьбі проти гетьманату українські соціалісти пішли навіть на укладання союзу з більшовиками. 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський зрікся влади, а війська, що підтримували УНС, увійшли до Києва.

3. Модерністський період національно-культурного відродження в Україні охоплює 1890-1914 рр. Цей 25-річний період в історії духовної культури України ознаменувався вагомими досягненнями на шляху

формування нової української людини та її самостійницьких прагнень, започаткував нову добу в історії модерного українства — добу національно-визвольних змагань за незалежну Українську державу. Характерними рисами модерністського періоду національно-культурного відродження були:

1. Виникнення політичних партій на Заході та Сході України, які стали провідниками національного відродження. У програмах вони проголошували політичні гасла — створення незалежної Української держави.

2. Проникнення ідей відродження в широкі народні маси.

3. На суспільно-політичній арені України у цей період з'являється плеяда видатних політичних і культурних діячів України (І.Франко, М.Грушевський, Ю.Бачинський, М.Міхновський та ін.).

Модерністський період національно-культурного відродження характерний плідним розвитком науки, літератури, драматургії, преси і публіцистики на землях Західної України, а на Сході України — копіткою і наполегливою виховною працею українського театру, який став виразником національних настроїв і почуттів народу України. Ідеї національного відродження у модерністський період його розвитку проникли в усі сфери духовної культури.

Плідно розвивалися наукові знання. Серед відомих вчених — професор О. Ляпунов, який впродовж 17 років очолював кафедру механіки Харківського університету. Він сформулював (створив) загальну теорію сталості руху, написав низку праць з теорії ймовірності. Засновником сучасної фізичної хімії став завідувач кафедри хімії Харківського університету професор М. Бекетов. Його праці стали основою нової наукової галузі — металометрії. Феноменальним явищем у розвитку точних наук стала наукова творчість однієї з перших жінок-математиків С. Ковалевської — авторки відомих праць у галузі математичного аналізу (диференціальні рівняння й аналітичні функції), механіки (обертання твердого тіла навколо нерухомої точки) та астрономії (про форму кілець Сатурна). Суттєвий внесок у розвиток біологічної науки мали наукові праці І. Мечнікова (1845—1916 рр.). Обіймаючи посаду професора Одеського університету, він створив першу в Україні й другу в світі бактеріологічну станцію, став одним із основоположників мікробіології і вчення про імунітет. Засновником вітчизняної фізіологічної школи був професор Одеського університету І. Сеченов (1829-1905 рр.). Видатним мовознавцем світу і щирим патріотом України був професор Харківського університету О. Потебня (1835-1891 рр.).

Чільне місце в Україні у другій половині XIX ст. посідала художня література, яка визначила розвиток усіх інших видів духовності українського народу. У цей період відбулося зростання видатних письменницьких індивідуальностей, збагачувалася тематика літературних творів, розширювалося жанрове коло, зростав зв'язок зі світовим досвідом через

переклад і художній синтез. Романтизм як художній стиль у літературі поступово занепадав. Під впливом філософських ідей гегельянства і позитивізму, а також внаслідок посилення соціальної проблематики в житті тогочасного суспільства письменники звернулися до нового літературного напрямку — реалізму.

На ниві національно-культурного відродження плідно працював професійний український театр, основоположником якого вважають Марка Кропивницького — талановитого драматурга, режисера й актора. Він дотримувався переважно традицій «етнографічної драми».

Формувати національну самосвідомість українців допомагало образотворче мистецтво, провідне місце в якому належить українській національній школі пейзажного живопису. Творці пейзажного жанру представляли всі райони України, змальовуючи у тісному єднанні з природою людину та її трудові будні («Сінокос» В. Орловського, «Село взимку» П. Левченка, «Козача левада» С. Васильківського). Початок ХХ ст. представлений видатними художниками, які плідно працювали в галузі модерністського живопису та скульптури — Казимир Малевич, футуристи брати Бурлюки. Експресіоністичний напрям у галузі живопису розвивали талановиті українські художники світового рівня Олександр Богомазов (малюнок «Львівська вулиця у Києві», 1914 р.), Георгій Нарбут («Алегорія на зруйнування Рейнського собору», 1914 р.).

На межі ХІХ-ХХ ст. відбувалося творення нових духовних цінностей у літературі, мистецтві, архітектурі, науці. У цей період зростав престиж України у світі. Культура почала функціонувати як цілісна система, де в єдності діяли всі компоненти. Світогляд людей став визначатися досягненнями наукової думки, які втілювалися в промисловості й техніці. Наукові досягнення сприяли формуванню культури ХХ ст. Вони викликали радикальні зміни в уявленнях про світ і місце людини в ньому. У ході розвитку наука перетворилася на продуктивну силу і важливий соціальний інститут, що охопив всі сфери суспільства. На межі ХІХ – ХХ ст. сформувалася система: наука – техніка – виробництво. Поглиблення індустріалізації спричиняє руйнування традиційного сільського устрою життя. Маса людей відчужуються від звичайного природного середовища, переїжджають до міст, що призводить до урбанізації культури.

Специфічним культурним феноменом ХХ ст. називають модернізм. Модернізм (від “modern” – новітній, сучасний) – загальна назва, яка позначає велику кількість несхожих між собою, різноманітних і суперечливих художніх напрямів у світовій культурі ХХ ст. Модернізм – це культура, яка заздалегідь протиставляє себе будь - якому різновиду традиційної культури (і передусім культурі реалістичній). Першою стадією розвитку модернізму став декаданс. Модерністськими можна називати такі художні напрями: фовізм,

експресіонізм, кубізм, футуризм, абстракціонізм, дадаїзм, сюрреалізм та ін. Новітні тенденції розвитку європейської літератури відбивав футуризм. Найяскравішим його представником в Україні був М. Семенко, який розпочав свою творчість з романтичних віршів, а невдовзі став автором програмного маніфесту "Кверо-футуризм". Основні його положення: проголошення модерну основним мистецьким критерієм; заперечення будь-яких культів і канонів у мистецтві (критика не лише хуторянства, провінційності, але й "культу Т. Шевченка"); декларування творчим орієнтиром невпинної та динамічної "краси пошуку". Український футуризм, що постав у пореволюційний період, був революційним футуризмом, йому властиві наступальність, агітаційність, плакатність, публіцистичність, що суттєво потіснили притаманні стилю ліричність, інтелектуальність та психологізм.

В основі зростання ще одного стилю - символізму - знаходилися активне експериментування, пошук нових форм і традиційний для української культури бароковий стиль. До старшого покоління поетів - символістів (М. Вороний, О. Олесь, Г. Чупринка) наприкінці другого десятиріччя ХХ ст. приєдналося молодше - М. Філянський, Д. Загул, А. Савченко, М. Терещенко. Український символізм поєднував тяжіння за змістом і формою до нових зразків європейської літератури зі збереженням кращих традицій українського бароко; глибоке та поліфонічне філософське звучання; містичне; лірико-споглядальне, відірване від життя світобачення. Прагнення до відображення у своїх творах масштабних суспільних змін спонукало групу київських письменників до переосмислення класичної культурної спадщини та використання її канонів у власній творчості. До цієї групи ("неокласиків") належали М. Зеров, О. Бургарт, М. Драй-Хмара, М. Рильський, П. Филипович. "Неокласики" за взірць мали кращі твори європейської класики, дбали про збереження, використання та розвиток української літературної традиції, висували високі вимоги до гармонійної завершеності вірша. Так в українській літературі яскраво відбилися творчі змагання початку ХХ століття.

Творчість діячів духовної культури України модерністського періоду національно-культурного відродження доходила до української громадськості зі значним запізненням або не доходила зовсім внаслідок несприятливих суспільних умов. Двадцяте століття почалося надзвичайно бурхливо, продовжуючи переважно вороже ставлення владних структур до української національної культури. На противагу грандіозним соціально-історичним потрясінням, які принесло ХХ ст., подальший культурний поступ був гідно продовжений.

Лекція 6. Західноукраїнські землі між двома світовими війнами

План

1. Статус західноукраїнських земель у 20-30 роки ХХ ст.
2. Партії та політична боротьба в Західній Україні.
3. Культурний розвиток українських земель у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини.

Метою лекції є ознайомлення студентів з головними історичними подіями та персонами в західноукраїнському регіоні з 1921 по 1939 р., а також з головними тенденціями культурного розвитку Західної України в міжвоєнний час.

Завдання:

- з'ясувати, які території Західної України, за рішеннями яких міжнародних угод увійшли до складу Польщі, Румунії та Чехословаччини і на яких умовах;
- вивчити особливості створення, програмові засади та головні моменти в діяльності західноукраїнських політичних партій: УНДО, УСРП, КПЗУ, ОУН та інших.
- зрозуміти значення для процесу українського державотворення проголошення незалежності Карпатської України;
- зрозуміти головні особливості культурного процесу в Західній Україні міжвоєнних часів.

Терміни: Підкарпатська Русь, Українська Військова Організація, Організація Українських націоналістів, дефензива, греко-католицька церква, пацифікація.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. Київ: «Академія», 2023. 560 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
3. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України. Київ, Портал, 2021. 432 с.
4. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк та ін.]; за заг. ред. д.і.н., проф. М. І. Бушина, д.і.н., проф. О. І. Гуржія; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 644 с.
5. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2010. 152 с.

1. Після занепаду ЗУНР доля західноукраїнських земель була вирішена на Паризькій мирній конференції 1919 р., за рішенням якої західноукраїнські

землі опинилися у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини. В Польщі, Східна Галичина та Волинь утворили новий район - Західну Україну. Румунія окупувала Північну Буковину з центром у Чернівцях та українські землі у складі Бессарабії - Хотинщину і Придунайський край. До Чехословаччини відійшло Закарпаття.

За переписом 1931 р. на західноукраїнських землях, що відійшли Польщі, проживало 8,9 млн. осіб, серед яких було 5,6 млн. українців. Українці в Польщі становили дві громади: греко-католиків (понад 3 млн.), які проживали на землях Східної Галичини, і православних, які населяли Західну Волинь, Полісся і Холмщину (близько 2 млн.). У 1923 р. Рада послів Антанти визнала Східну Галичину частиною Польської Республіки. З цього часу правлячі кола Польщі починають відкритий наступ на національні права українців, всіляко обстоюючи ідею утворення однонаціональної держави шляхом примусової асиміляції національних меншин. У 1924 р. вживання української мови було заборонене в усіх державних установах та органах самоврядування.

Західна Україна у складі Польщі залишалась економічно нерозвинутою країною, яка постачала центру дешеву сировину і харчі. Близько 80% її населення становили селяни і лише 8% припадало на промислових робітників, в основному лісової та нафтодобувної промисловості. Незважаючи на те, що Західна Україна була перенаселеним аграрним регіоном, польський уряд широко запроваджував осадництво, тобто роздавав польським переселенцям кращі землі у краї і щедро фінансував їх. Багато українських селян емігрували за океан, бо не могли прогодуватися з клапчиків землі, що їм належали. До Канади і США тоді виїхали близько 200 тис. осіб.

Польща була конституційною державою і, незважаючи на всі дискримінаційні акції щодо українства, останнє мало можливості для організації політичного і громадського життя. Діяльність політичних партій не заборонялася, якщо вона не суперечила закону. Однак влітку 1930 р. Галичиною прокотилася хвиля підпалів і погромів майна польських "осадників". Загалом було зареєстровано близько 2200 актів "саботажу". Під приводом боротьби з "українськими терористами" уряд переходить до каральних акцій щодо українського населення, проголошуючи так звану політику *пацифікації*. У вересні 1930 р. підрозділи польської поліції та кавалерії вдерлися в галицькі села, де з нечуваною жорстокістю руйнували житла, просвітницькі заклади, конфісковували майно, фізично знущалися із селян, інколи закатовували їх до смерті. Понад 2000 українців, переважно молоді, було заарештовано, близько третини з них засуджено до різних строків позбавлення волі. Скориставшись труднощами внутрішньополітичного становища, режим Ю. Пілсудського в 30-ті роки

набув ознак військової диктатури. Польський сейм був розпущений, опозиційні парламентські сили, у тому числі й 30 українських депутатів, потрапили до в'язниці. Посилювалися репресії проти національних меншин. У 1934 р. було створено концтабір у Березі Картузькій, де більшість політв'язнів становили українці, учасники національно-визвольного руху.

У 1930-х рр. польський уряд ділив територію України на дві частини: Польщу "А" (корінні польські землі) і Польщу "Б" (Західна Україна). На розвиток Польщі "А" йшла більша частина капіталовкладань, тут були зосереджені основні галузі промисловості, тоді як Польща "Б" служила ринком збуту продукції польської промисловості і джерелом сировини. У 1923 р. було заборонено вживати слова "українець" і "український", замість них запроваджувалися терміни "русин" і "руський". У 1924 р. вживання української мови було заборонено в усіх державних установах.

Впливовою силою в західноукраїнському суспільстві була греко-католицька церква. Вона мала мережу молодіжних організацій, жіночих товариств, і, навіть, політичні організації - Українську католицьку народну партію і Український католицький союз. У 1929 р. церква заснувала єдиний український виш у Польщі - Богословську академію у Львові (ректор - Йосип Сліпий). На чолі греко-католицької церкви з 1900 р. незмінно стояв митрополит Андрей Шептицький. Його гуманізм та принциповість здобули йому загальну повагу. У 1930 р. він протестував проти "паціфікації", але водночас засуджував "злочини терористів". А. Шептицький був вищим авторитетом для більшості галицьких українців. Православна церква на північно-західних українських землях, на відміну від греко-католицької, не мала протекції Ватикану і зазнавала значних переслідувань. У 1924 р. вона проголосила автокефалію і уряд розгорнув компанію навернення православних у католицизм, що супроводжувалася руйнуванням церков.

Загальна кількість українців на підвладних Румунії територіях становила 790 тис. осіб. Становище української меншини тут було ще нестерпнішим, аніж у Польщі. З перших днів загарбання українських земель румунська влада щодо місцевого населення здійснювала політику жорстокого тиску, тотальної румунізації, вдаючись до відкритих насильницьких дій. Тому, з 1919 до 1928 р. на території Буковини зберігався воєнний стан. Місцевих українців тут не визнавали навіть окремою нацією, проголосивши їх "українізованими румунами". До 1927 р. усі українські школи були закриті або румунізовані, українську пресу було заборонено. Було зроблено спробу піддати румунізації православну церкву. Окупаційна влада втручалась навіть в особисті справи людини, видаючи накази змінювати українські прізвища на румунські. На спроби українського населення чинити опір королівський уряд відповідав жорстокими каральними акціями. Так, були придушені Хотинське (1919 р.) і Татарбунарське (1924 р.) повстання. Останнє мало й

позитивний наслідок. Бухарест був змушений піти на певну лібералізацію режиму щодо українців.

Румунія була однією з найвідсталіших країн Європи. Промислові підприємства Буковини і Бессарабії залишилися, як і раніше, дрібними та напівкустарними. Економічна криза настала в Румунії ще в 1928 р. і переросла в депресію, яка тривала до кінця 30-х років. В умовах кризи промисловість Буковини скоротилася майже наполовину. Робітники, яким вдалося зберегти роботу, одержували заробітну плату в половинному розмірі. В Бессарабії, у 1918 р., поміщицька земля була поділена між селянами. Румунські власті після анексії краю поступово відібрали у селян половину поміщицької землі, яку повернули колишнім власникам. «Велика депресія» 1929-1933 рр. вплинула і на селянське господарство. Ціни на зернові культури значно знизилася, на кукурудзу - майже в шість разів. У результаті посівні площі сільськогосподарських культур значно зменшилися. Високі податки і несприятлива ринкова кон'юнктура призвели до розорення селянських господарств. У 1938 р. король Кароль II встановив у Румунії військову диктатуру, що призвела до відродження репресивних каральних дій центрального уряду щодо українців.

Становище українського населення Закарпаття, що в кінці 1918 р. добровільно ввійшло до складу Чехословаччини, було значно кращим, ніж у Польщі та Румунії. Чехословацька республіка залишилась єдиною послідовною демократичною державою Центральної Європи і намагалася здійснювати ліберальну, зважену політику щодо національних меншин. Переважна більшість українців (близько 455 тис.) проживала на сході країни в Пряшівщині та Закарпатті. Це були економічно найвідсталіші регіони Чехословаччини, стосовно яких пражський уряд намагався докласти певних зусиль, аби піднести тут рівень життя. З цією метою у 20-х роках було запроваджено аграрну реформу, перерозподіл земель угорських магнатів серед селян. Понад 32000 селянських господарств додатково одержали 29000 га землі. Проте частка промислової продукції у сукупному суспільному продукті краю дорівнювала лише 2%. Кількість зайнятих у промисловості українців не перевищувала 16 000 чол. Жодного нового великого підприємства у краї не існувало.

Але в 1938 р. політична ситуація на Закарпатті кардинально змінюється. Після підписання Мюнхенської угоди починається розпад Чехословацької республіки. Наприкінці 1938 р. Німеччина змусила її уряд надати автономію Словаччині. Скориставшись цим, лідери українофілів звернулися до Праги з вимогою надати краю автономію. Пражський уряд затвердив першу автономну адміністрацію на чолі з А. Бродієм. Держава Карпато-Україна (так почали називати Закарпаття) розбудовувалася в дуже тяжких умовах, під тиском зовнішніх ворогів. Згодом відбувся так званий

Віденський арбітраж. Відповідно до його рішень Угорщина одержала південні райони Закарпаття з переважно угорським населенням. У Карпато-Україні відібрали міста Ужгород, Мукачеве і Берегове з прилеглою територією. Столицю її довелося перенести до м. Хуст.

Не витрачаючи часу, українофіли почали будувати державність на урізаній території. Адміністрація, система освіти і видавнича справа переводилися на українську мову. Розгорнулася підготовча робота зі створення збройних сил - Карпатської Січі. Незабаром тут налічувалося до 5000 бійців. У розбудові держави закарпатцям допомагали співвітчизники із Галичини, Буковини і заокеанська діаспора. Курс А. Волошина на утвердження державності діставав схвалення у населення: на виборах у лютому 1939 р. до регіонального парламенту українські партії отримали більшість голосів. А.Волошин 14 березня 1939 р. проголосив самостійність і сформував тимчасовий уряд. 15 березня сейм обрав таємним голосуванням А. Волошина президентом і прийняв закон про незалежність Карпатської України, визначив державну мову, прапор і гімн.

За два дні до проголошення незалежності Карпатської України за домовленістю з Угорщиною А. Гітлер дав згоду на захоплення нею всього Закарпаття. Угорські війська рушили на неокуповану частину Закарпаття і після запеклих боїв вдерлися до Хуста. Новостворена держава українського народу припинила своє існування, але проголошення Карпатської України мало велике історичне значення. Цей факт виявив одвічне прагнення українського народу до створення власної національної держави.

2. У поділеному на численні фракції східноєвропейському політикумі в 1925 р. налічувалося 192 зареєстровані політичні партії, з них 52 були представлені у парламентських установах своїх країн. Така тенденція атомізації політичного життя мала місце і в політичному середовищі Західної України. Оглядаючи ідеологічний спектр, від крайньо лівих до крайньо правих поглядів, ми спостерігаємо близько 15 політичних партій, які, до того ж, відображали дуже різноманітні політичні традиції українців Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття.

Найбільшою з них була УНДО (Українська народно-демократична організація). Вона уторилася в 1925 р. і фактично являла собою спадкоємницю довоєнної Національно-демократичної партії. Ця ліберальна партія виступала за конституційну демократію та незалежність України. Щоб підготувати українців до неї, УНДО підтримувала політику "органічного розвитку" та аграрних реформ. Гнучка за своєю тактикою, ця партія вдалася до спроб нормалізації українсько-польських взаємин. Але репресії польського уряду, з одного боку, та екстремізм українських націоналістів, з іншого, ускладнювали проведення центристської політики. Більшість українських діячів, представники інтелігенції та духовенства, співчували

УНДО, як партії західноукраїнського "істеблішменту". Її члени контролювали багато українських фінансових, кооперативних та культурних закладів, наприклад, найвпливовішу газету "Діло". На виборах УНДО збирала до 600 тис. голосів, завойовуючи більшість українських мандатів у сеймі.

Соціалістичні тенденції серед західних українців були представлені Радикальною партією – найстарішою з усіх українських партій. Її програма закликала до справедливого поділу земель серед селян, обмеження приватної власності та відокремлення церкви від держави. Але вона також підкреслювала, що цього не можна досягти без власної держави, котра об'єднає всіх українців. Тому в 20-30-х роках радикали, які раніше підтримували ЗУНР, виступили переконаними противниками СРСР і Польщі. У 30-х роках радикали налічували близько 20 тис. членів, здебільшого селян та інтелігенцію. На виборах 1928 р. ця партія отримала 280 тис. голосів. Зосереджені в Галичині радикали вдалися до спроб поширити свій вплив на Волинь та Холмщину, об'єднавшись у 1926 р. з меншою від них Українською партією соціалістів-революціонерів, що діяла на Волині, й утворивши разом Українську соціалістичну радикальну партію.

Комуністична партія Західної України (КПЗУ) з'явилася у 20-ті роки, коли в краю швидко поширювалися прорадянські погляди. Значною мірою це була реакція на прихильність Заходу до поляків, на його потурання гнобленню Польщею національних меншостей. Західним українцям також імпонували політика українізації, відродження селянства за непу. Щоб стимулювати ці тенденції, радянський уряд намагався привернути до себе місцевих інтелектуалів, пропагуючи досягнення УРСР та обіцяючи їм у себе теплий прийом. У результаті до СРСР емігрували провідні представники інтелігенції – М. Лозинський, А. Крушельницький та С. Рудницький, а також сотні студентів. Майже всі вони загинули під час репресій 30-х рр. Зунрівський еміграційний уряд Є. Петрушевича після 1923 р. теж зайняв відверто прорадянські позиції, те ж саме зробила частина керівництва УНДО. Але ці тенденції трималися недовго. Коли в 30-х роках на Захід дійшли відомості про страхіття колективізації та голоду, вони швидко ослабли. У 1938 р. КПЗУ за наказом Й.Сталіна розпустили. У 30-х роках КПЗУ налічувала понад 4 тис. членів, з них 2000 українців.

Як нелегальна партія, КПЗУ в 1926 р. спробувала створити легальну організацію під назвою Робітничо-селянське соціалістичне об'єднання (Сельроб). Спочатку її очолили русофіл К. Вальницький та соціаліст П. Васильчук. Незабаром внутрішні конфлікти розкололи цю організацію на праве крило, яке обстоювало українські національні інтереси, та ліве, котре підтримувало Москву. У 1928 р., в апогеї своєї сили, обидва крила налічували близько 10 тис. членів і на виборах набирали до 240 тис. голосів.

Проте політика Сталіна похитнула підтримку Сельробу з боку народу, й тому рішення уряду про розпуск цієї організації в 1932 р. не викликало великих протестів. Інші українські партії були невеликими й схилилися до співпраці з Польщею. Одна з них – Українська католицька партія єпископа Г. Хомишина – безуспішно намагалася мобілізувати прибічників клерикального консерватизму. Русофіли, що переживали стрімкий занепад, заснували Руську селянську та Руську аграрну партії, які в 1931 р. злилися в одну. Але й це не утримало багатьох їхніх членів від переходу до більш популярних українських партій.

Саме у міжвоєнний період з'явився новий вид українського націоналізму. В XIX ст. націоналізм української інтелігенції, що головним чином сповідувала ліберальні чи соціалістичні ідеї, був скоріше аморфним поєднанням національної свідомості, патріотизму та гуманістичних цінностей. Цей рух став згуртованішим у 1917–1920 рр., коли він поставив собі мету будівництва національної державності, він продовжував обстоювати демократичні принципи. Під час війни за незалежність багато українських політиків нерідко вагалися, коли потрібно було вибирати між націоналістичними й соціалістичними цілями. Однак, у 1920-х рр. у середовищі молодих українців, зародилася крайня форма націоналізму, яку називали інтегральним націоналізмом.

Інтегральники закликали до створення нового типу українця, вкрай відданого нації та державі. Найенергійніше висловлював ці погляди Дм. Донцов – емігрант із сходу й колишній соціаліст, що став головним ідеологом нового руху. Дм. Донцов з іншими ідеологами руху не мали чіткого уявлення про тип суспільства, яке вони бажали б мати після здобуття незалежності. Вони мало що могли сказати і про його соціально-економічну організацію, зазначаючи лише, що воно буде в основному аграрним і спиратиметься на співпрацю між державою, кооперативами та приватним капіталом. Політична система майбутньої держави засновувалася на владі однієї націоналістичної партії, ядро якої складали б випробувані "борці". На чолі руху мав стояти «верховний керівник» /вождь/, котрий мав би необмежену владу. Так, український інтегральний націоналізм цілком очевидно містив в собі елементи фашизму й тоталітаризму. В 20-х рр. ці тенденції поширювалися в усій Європі. Вони справляли значний вплив (це особливо стосується італійського фашизму) й на країни Східної Європи. Але, як стверджує І. Лісяк-Рудницький, "західний фашизм", не був найближчим родичем українського інтегрального націоналізму". Останній, куди ближче, стояв до таких праворадикальних рухів східноєвропейських аграрних суспільств, як "Залізна гвардія" в Румунії, "усташі" в Хорватії, "Стріла і хрест" в Угорщині тощо.

Врешті-решт український інтегральний націоналізм мав незалежне походження і його коріння містилося у власному суспільстві. Спостерігаючи трагічну долю українців під іноземною владою, втративши віру в традиційні легальні методи, розчарований західними демократіями, які ігнорували заклики українців про допомогу, українські націоналісти вважали, що їм нічого чекати від існуючого стану речей, й тому необхідно вдатися до радикальних заходів або змінити його.

Ще перед тим як була остаточно сформульована ідеологія інтегрального націоналізму, в Галичині й серед емігрантів виникли групки майбутніх учасників руху. В 1920 р. група офіцерів підпільно заснувала у Празі Українську військову організацію (УВО). Її командиром було обрано полковника Євгена Коновальця. Тонкий політик, Є.Коновалець швидко стає незаперечним її лідером. Спочатку УВО являла собою військову організацію з відповідною структурою командування. Вона таємно проводила операції, спрямовані на дестабілізацію польського окупаційного режиму. Найважливішими такими актами стали замах на голову польської держави Ю. Пілсудського, здійснений С. Федаком у 1921 р. та широка компанія саботажу в 1922 р.

У 1929 р. представники УВО та студентських груп зустрілися у Відні й заснували ОУН /Організацію українських націоналістів/. Більшу частину її складала галицька молодь, а керівництво забезпечували з-за кордону Коновалець з соратниками. Роль, яку бралася виконувати ОУН, була набагато ширшою від завдань УВО. ОУН лишалася "підпільною партією", вона дотримувалася військових засад керівництва, конспіративних методів роботи, суворой дисципліни й проводила компанію політичного терору проти польської держави. Проте ОУН прагнула очолити широкий революційний рух, докладаючи зусиль для популяризації своїх поглядів серед молоді, намагаючись опанувати українські громадські та політичні організації. Для розширення впливу ОУН проникала в різноманітні господарські, освітні та молодіжні організації, влаштовувала демонстрації, студентські протести, бойкотування польських товарів, видавала газети й брошури, поширювала свої ідеї серед студентів, селян і робітників. У цій діяльності вона спиралася, зокрема, на допомогу молодих поетів, таких як Є. Маланюк та О. Ольжич.

За підрахунками 1938 р. чисельність ОУН доходила до 20000 чол., але число співчуваючих було набагато більшим. Перевага в лавах ОУН молодих, ідеалістично настроєних, людей швидко робила її динамічним чинником у політичному житті. В 30-х рр. ОУН проводить свою "війну" з Польщею, здійснюючи напади на її урядові заклади та контори, організовує акції саботажу щодо державної власності та вбивства. Але ОУН не вважала насильство за самоціль. Її члени були переконані, що революційними засобами ведуть національно-визвольну боротьбу. На початку 30-х років,

крім сотень актів саботажу та десятків випадків "експропріації" державних фондів, члени ОУН організували понад 60 замахів та вбивств. Але політика конфронтації дорого коштувала ОУН. У 1930 р. командира її бойового загону Ю. Головацького застрелив агент поліції. Після вбивства міністра Перацького у 1934 р. польська поліція розпочала карну акцію, внаслідок якої було викрито весь крайовий провід у Галичині, включаючи С. Бандеру та М. Лебеда, котрі організували замах. На судових процесах ці молоді провідники отримали тривалі терміни ув'язнення в концтаборі. До них приєдналися сотні рядових членів ОУН, яких схопили в той час. Незабаром стало ясно, що в організацію проникла поліція, чого й слід було очікувати, оскільки ОУН проводила масові вербування. Ще більш деморалізуючим фактором була критика ОУН з боку українців. Батьки обурювалися з того, що ОУН штовхала підлітків до небезпечної діяльності.

Конфлікт між поколіннями виявився й у самій ОУН, у її провіді. З-за кордону керівництво рухом здійснювало виховане в довоєнну добу старше покоління Коновальця та його соратників, таких як Дм. Андрієвський, О. Сенік, М. Сціборський. Хоч вони до певної міри сумнівались щодо окремих тактичних методів ОУН і, особливо, вбивств, але їм часто важко було на відстані контролювати своїх підлеглих. Не відкидаючи насильств, Є. Коновалець та його штаб, однак, більше зусиль зосереджували на тому, щоб добитися допомоги інших країн, особливо Німеччини.

Підлеглий їм галицький провід /С. Бандера, М. Лебідь, Я. Стецько і Р. Шухевич/, навпаки, тримався тактики революційних дій. Більшість цих молодих діячів не знала принижень польського панування. Молодече хизування породило в них схильність до насильницького, героїчного типу опору, а відносна поміркованість їхніх старших колег за кордоном викликали у них презирство. Невдоволення посилювалося після того, як у 1934 р. усіх галицьких лідерів було ув'язнено у концтаборі, у зв'язку з чим ходили чутки, нібито їх схопили внаслідок недбалості чи навіть зради членів закордонного проводу. Проте у Є. Коновальця вистачало авторитету, престижу й дипломатичної майстерності, щоб запобігти вибухові конфлікту. Тому його вбивство в 1938 р. радянським агентом у Роттердамі стало дошкільним ударом для ОУН. Відтак, напередодні історичних катаклізмів ОУН опинилася без досвідченого й загально визнаного вождя.

На відміну від співвітчизників у Радянській Україні західні українці не зазнали таких драматичних соціально-економічних змін, і, навіть за край убогого життєвого рівня, їхніми думками володів не дискредитований сталінщиною комунізм, а інтегральний націоналізм. Відтак найбільшого поширення український націоналізм набув серед покоління західних українців, які вступили в дорослий вік у 30-х роках, і проявлявся як своєрідна суміш фанатичності та ідеалізму.

3. У 20-30-і роки ХХ ст. для української культури під іноземною владою настали важкі часи. Відразу після окупації ЗУНР були ліквідовані українські кафедри Львівського університету, а обіцянка польського уряду заснувати окремий Український університет цинічно не була виконана. Були полонізовані й інші виші Львова - Політехніка, Академія ветеринарної медицини тощо.

У відповідь у Львові розпочав роботу таємний Український університет (1921-1925 рр.). Першим його ректором став філолог В. Щурат. У період свого піднесення університет налічував 3 факультети, 15 кафедр, 54 професори і 1500 студентів. Викладання велося конспіративно в приміщенні різних установ та, навіть, у помешканнях професорів. Закордонні університети визнали Український університет у Львові рівноправним із західними вишами та без затверджень зараховували студентам роки навчання в ньому. Водночас функціонувала і таємна Українська політехніка. Проте, внаслідок поліційних переслідувань таємні виші припинили своє існування.

В арену гострої польсько-української конфронтації перетворилося шкільництво. Українці прагнули школи, яка б допомогала підносити національну культуру і свідомість, натомість, польські кола вбачали у шкільництві засіб виховання польського шовінізму, а в перспективі - асиміляції непольських народів. У 1924 р. сейм Польщі прийняв закон, який перетворював більшість українських шкіл у двомовні. По цьому кількість українських шкіл у Галичині скоротилася з 2426 в 1921/22 н.р. до 352 у 1937/38 н.р. На Волині з 443 українських шкіл наприкінці 30-х років залишилося тільки 8. Закони, прийняті 1932 р., утруднювали дітям українських селян доступ до середньої і вищої освіти. Спробу задовольнити потребу українців у середній освіті зробило товариство "Рідна школа", що до 1938 р. заснувало близько 40 гімназій, ліцеїв та професійно-технічних шкіл. Велику частину витрат на ці заходи покривали внески його членів, число яких із 5 тис. у 1914 р. перевершило 100 тис. у 1938 р., та внески імігрантів. Культурні потреби лишалися у царині діяльності "матері" всіх західноукраїнських організацій - товариства "Просвіта", яке в 1939 р. налічувало понад 360 тис. членів. Воно утримувало велику мережу читалень, публікувало навчальні матеріали, відкривало дитсадки, вело цілий ряд курсів.

Головним осередком української культури залишалось Наукове товариство імені Т.Шевченка (НТШ) у Львові. Його членами у 20-30-х роках було понад 200 вчених. Серед них філологи М. Возняк, В. Гнатюк, К. Студинський, В. Щурат, історики І. Крип'якевич, С. Томашівський, археолог Я. Пастернак, фольклорист і музикознавець Ф. Колесса, мистецтвознавець І. Свенціцький, фізик В. Левицький, фізик В. Міліянчук, лікарі М. Музика, М. Панчишин та ін. НТШ відіграло важливу роль у розвитку історії, етнографії, археології, літературознавства. Більш скромним був доробок природничих

наук, що пояснювалося відсутністю матеріальної бази. НТШ підтримувало тісні зв'язки з ВУАН у Києві. Членами НТШ стали А. Кримський, Дм. Яворницький та інші вчені з УРСР. У свою чергу, М. Возняк, В. Гнатюк, Ф. Колесса, К. Студинський і В. Щурат були обрані академіками ВУАН. Однак, у 1933 р. західноукраїнські вчені на знак протесту проти більшовицького терору і голодомору відмовилися від своїх академічних зарплат. У відповідь президія ВУАН виключила Возняка, Колессу, Студинського і Щурата з ВУ Академії наук.

Західноукраїнська література в цей час збагатилася багатьма новими іменами. Серед поетів виділилися Р. Купчинський, О. Бабій, Ю. Шкрумеляк, з молодшого покоління – Б. Кравців, Б. Антонич, С. Гординський. Із Західною Україною була тісно пов'язана творчість емігрантів зі Сходу, які оселилися у Празі, Варшаві і Львові, - Ю. Косача, О. Олеся, О. Ольжича, Є. Маланюка. До помітних явищ у прозі належали твори У. Самчука (роман "Волинь" та ін.), трилогія Р. Купчинського "Заметіль", присвячена історії галицького стрілецтва, історичні повісті Б. Лепкого. Серед прозаїків краю у 30-х роках вирізнялися В. Софронів, Г. Журба, І. Вільде, Н. Королева.

Для тогочасного літературного процесу була характерна значна політизація. Письменники розділилися на три основні групи. Прихильники націоналізму згуртувалися біля журналу «Вістник», редагованого Дм. Донцовим. До них належали У. Самчук, О. Бабій, Ю. Клен, поети Є. Маланюк, О. Ольжич, О. Теліга. До групи "пролетарських" письменників, що орієнтувалися на СРСР, входили О. Гаврилюк, Я. Галан, С. Тудор. Молоді "пролетарські" письменники об'єдналися в мистецьку групу "Гроно" і видавали журнал "Вікна". До них примикала також група "новошляхівців", які гуртувалися навколо журналу "Нові шляхи", редагованого А. Крушельницьким. Найбільшим був табір письменників ліберальної орієнтації, до якого можна віднести Ю. Шкрумеляка, І. Вільде, Б. Лепкого, А. Чайківського. Ліберальних поглядів трималися також письменники старшого покоління – В. Стефаник, У. Кравченко, М. Черемшина. Великий внесок у розвиток українського образотворчого мистецтва зробили західноукраїнські художники і скульптори І. Труш, А. Монастирський, О. Кульчицька, О. Новаківський, Й. Курилас.

У Західній Україні існували також польські та єврейські культурні осередки. Важливим центром польської культури залишався львівський університет, де світової слави зажила львівська філософська школа. Польсько-український конфлікт позначився і на взаєминах національних культур. Траплялися випадки плідної співпраці польських та українських культурних діячів, але, в цілому, між інтелектуальними елітами двох націй панувало відчуження.

Лекція 7. Суспільно-політичне життя в Україні в період II пол. 40-х – I половині 60-х років ХХ ст.

План

1. Україна в перше повоєнне десятиріччя.
2. Друга хвиля радянзації західноукраїнських областей.
3. Хрущовська «відлига».
4. Стан української культури радянського періоду 40-60 рр.

Метою лекції є: розгляд основних рис, притаманних суспільно-політичному життю України у другій половині 40-х – першій половині 60-х років.

Завдання:

- дати характеристику становищу України у перше повоєнне десятиріччя;
- визначити характерні риси другої хвилі радянзації Західної України у другій половині 40-х та 50х роках;
- дослідити хрущовську «відлигу» як особливе явище лібералізації радянської системи;
- окреслити основні напрямки розвитку української культури 40х-60хроків ,та формування дисидентства.

Терміни: «радянський націоналізм», партійна номенклатура, волюнтаризм, гонка озброєнь, шістдесятники, самвидав, дисиденти.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. Київ: «Академія», 2023. 560 с.
 2. Даниленко В. Політичні зміни в СРСР і Україні в період хрущовської «відлиги» // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика : 36. ст. Вип. 14. Київ: Ін-т історії України, 2008 // Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/xxx/14/1.pdf>
 3. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987) // Харківська правозахисна група. Харків: Фоліо, 2003. // Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/595853>
 4. Калакура Я. С.Українська культура: цивілізаційний вимір / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.
 5. Кордон М. Українська та зарубіжна культура. 3-тє видання. Підручник. Вид-во ЦУЛ, 2019. 584 с.
1. Нацизм було подолано, натомість радянський колоніалізм через численні символічні й політичні надбання претендував на місце «рятівника світу від фашизму», зростаючи територіально і, відповідно, демографічно.

За парадним фасадом інспірованого Кремлем звеличення «перемоги радянської зброї» та «руського народу» було заховано (й значною мірою поховано) тих, хто насправді давав відсіч нацизму. Злиті у символічний «руський народ» і поглинені ним українці, євреї, поляки, білоруси, роми, казахи, грузини та інші народи втратили суб'єктність у справі перемоги й дискурсивно позначалися як «безпомічні та врятовані» жертви «фашизму».

Війна та окупації, пережиті українцями, призвели до небезпечної для влади реконфігурації відносин між державою та спільнотами. Відновлення довоєнного статус-кво для більшовицької влади потребувало специфічної економічної політики. Другий виклик, який зумовлював логіку внутрішньої політики більшовицької влади після вигнання нацистів, був пов'язаний із зміною системи міжнародних відносин, в яких СРСР — за згодою союзників — отримав і легітимізував нові, посталі внаслідок домовленостей з А. Гітлером 1939 р., кордони і військово-політичний контроль над значною частиною Європи.

Це потребувало специфічної економічної політики, в основу якої було покладено «годування» й цільове підживлення контрольованих країн, впровадження нових механізмів протидії розповсюдженню прозахідних ідей мешканцями західноукраїнських земель.

Однак носіями відмінного погляду на світ були не тільки українці Заходу, а й ті умовно радянські українці, які побачили Європу на власні очі у складі радянських фронтів або споживали союзницьку допомогу, або ж опинилися на примусових роботах.

Викликами післявоєнного відновлення були катастрофічні демографічні втрати, управлінська криза й нестача кадрів, руйнація промислових об'єктів та житла, дитяча безпритульність тощо. Більшовики мали досвід долання таких труднощів через практики терору та підтримання режиму прихованого воєнного стану.

За період від січня 1941 до 1 січня 1945 р. населення республіки зменшилося з 40 млн 967 тис. до 27 млн 383 тис. осіб.

Зруйновано 16,1 тис. промислових підприємств, у тому числі 599 заводів важкого і середнього машинобудування, 28 заводів металургійної і 25 — коксохімічної промисловості, 882 шахти Донецького вугільного басейну, сотні підприємств інших галузей. За роки війни виведено з ладу 10 магістральних залізниць, 5,6 тис. залізничних мостів, 1,8 тис. вокзалів і станцій. Зруйновано 33 тис. приміщень шкіл, вишів, технікумів, науково-дослідних інститутів, 18 тис. медичних установ, багато театрів, музеїв, інших закладів культури. З 1941 по травень 1943 р. зв'язок із батьками втратило 190 тис. дітей.

Загрози соціальної солідарності, яка нешвидко й непевно, однак поставала як спільний для значної кількості людей результат нацистської /

румунської / радянської окупації та фронтового життя, на українських територіях підсилювалися очевидною для Кремля загрозою національної єдності, розуміння власного — відмінного від «руського» / інтернаціонального / радянського — шляху виживання й перемоги у війні. Носіями цього розуміння ставали не тільки члени ОУН і вояки УПА, пересічні українці, а й ніби цілком лояльні до влади, уславлені українські митці.

Взимку 1944 р. у Москві відбувся прийом української делегації, на якому Й. Сталін розкритикував кіносценарій О. Довженка «Україна у вогні». Найбільше роздратування у кремлівського очільника викликав той факт, що у «своєму сценарії людьми, що борються за звільнення України», Довженко зобразив тільки українців, ігноруючи всі інші народи.

Крім того, зазначив обурений вождь, «Довженко ігнорував класовий характер вітчизняної війни радянського народу проти німецьких загарбників», «принизив» членів партії, командирів Червоної армії, зобразивши їх сухими, черствими людоненависниками, нагомість звеличивши й зробивши стрижневими образами сценарію людей, що коливались. Попри затяту боротьбу Кремля проти «українського буржуазного націоналізму», думки про здатність українців та української культури бути сильнішими, ніж їм пропонувалося у форматі концепту «молодшого брата», упродовж 1944—1951 рр. поширювалися серед цілком радянських митців, науковців, письменників, журналістів. У той чи інший спосіб їх поділяли не тільки повстанці, які не хотіли бути втопленими у «московському морі», а й широкий загаль української інтелігенції, що вийшла з війни «під прапором Шевченка, під прапором Куліша». У цей період було репресовано 200 українських письменників. Розпочинаючи брудну «санацийну» роботу, карально-репресивні органи за вказівкою партійних зверхників передусім сфокусували свою увагу на «чистці» територій, звідки було вигнано нацистів.

Першими наприкінці вересня 1943 р. у поле зору НКВС потрапили болгари. Під етнічні чистки потрапили й українські німці. Угорці Закарпаття «розплачувалися» за співпрацю Угорщини з Німеччиною. Репресії проти них тривали до 1950-х років. Формальним приводом була не національність, а громадянство ворожої країни. Кримську Автономну Республіку також було ліквідовано, а Крим став ще однією радянською областю. Місцева влада руйнувала кладовища, перейменовувала міста і села, викреслювала колишніх їх мешканців з підручників історії. Об'єктом, на який влада дозволяла, а потім і заохочувала, спрямувати невдоволення, соціальне напруження, накопичену агресію, стали євреї.

Кремль плекав внутрішньоукраїнський розкол, протиставляючи «правильних радянських українців» («східняків») «вороже налаштованим до

радянської влади націоналістам» («западенцям»). Кадрові десанти зі сходу на захід, численні призначення «правильних українців» на «відповідальні посади» очільників НКВС—НКДБ (від 1946 р. МВС—МДБ), секретарів обкомів, міськкомів, директорів підприємств, наукових установ та місцевих органів влади лише поглиблювали його.

Упокорення голодом з усіма «напрацьованими» у 1921—1922, 1932—1933 рр. методами знову стало одним з головних механізмів руйнації і крихких систем взаємопідтримки, і травматичної, однак цілком пасіонарної моці демобілізованих військових. Причини спалаху голоду 1946—1947 рр. мають цілком раціональні пояснення, серед яких — амбіції Кремля і потреби нарощування воєнного потенціалу; надання продовольчої допомоги поневоленим Радянським Союзом європейським країнам; форсоване скасування карткової системи; неврожай і невтручання влади з метою розширення географії, масштабів і статистики його наслідків; посилення податкового й репресивного тиску на селян; врешті, особиста ненависть Сталіна до українських селян тощо.

2. Одним із наслідків Другої світової війни для України було визнання міжнародним співтовариством нових кордонів СРСР на заході. Про це була укладена серія міжнародних договорів СРСР з Польщею, Чехословаччиною і Румунією щодо кордонів, якими було визнано входження їх колишніх територій, населених українцями, до складу СРСР та УРСР.

Нове встановлення кордонів супроводжувалось переміщенням великої кількості населення. Так, відповідно до підписаної ще під час війни угоди між урядом УРСР та прокомуністичним Польським Комітетом національного визволення, з Галичини, Волині, Рівненщини в Польщу було переселено у 1944—1946 рр. майже мільйон осіб переважно польського населення. Цими роками до України з Польщі прибуло 520 тис. українців. Масові переміщення людей супроводжувались насиллям власних структур як з польського, так і з радянського боку.

Особливою жорстокістю відзначалась проведена поляками за згодою радянського уряду операція «Вісла» (квітень-травень 1947 р.), яка полягала в насильницькому виселенні українського населення з прикордонних з УРСР територій у західні райони Польщі, конфіскації майна українців, створенні на кордоні з УРСР своєрідної «санітарної зони».

У перші повоєнні роки почалося інтенсивне освоєння західного регіону України у промисловому плані. У 1945—1946 рр. у Львові почали працювати заводи електроламповий, інструментальний, сільськогосподарських машин та ін. 1949 р. на території західних областей діяло вже 2500 великих і середніх підприємств.

У післявоєнні роки в Західній Україні тривала примусова колективізація, яка була проведена в основному за 1948—1949 рр. До

середини 1950 р. 7190 колгоспів об'єднали 98 % селянських господарств. Потім у стислі терміни відбулося укрупнення колгоспів. До кінця 1950 р. їх стало не більше 800.

Процес «радянзації» Західної України тривав на тлі братовбивчої війни, спричиненої антирадянським опором ОУН—УПА, в якій у 1945—1950 рр. загинуло не менше півмільйона людей. Постраждало як українське, так і польське населення.

Ускладнював ситуацію в регіоні радянський репресивний апарат, який жорстоко переслідував місцевих жителів за підтримку оунівського опору і всіляко намагався їх залякати. За 1946—1949 рр. цим апаратом до Сибіру було заслано близько 500 тис. західних українців та 40 тис. поляків. Крім того, в боях з бандерівськими загонами загинуло 25 тис. радянських військовослужбовців.

Але з 1947 р. гострота збройної боротьби почала поступово спадати. На початку 1948 р. частина підрозділів УПА перейшла на територію Польщі, деякі через Чехословаччину прорвались у Західну Німеччину. 1950 р. у бою під Львовом загинув командир УПА Роман Шухевич (псевдонім Чупринка). До 1952 р. ОУН—УПА як масова організована сила припинила своє існування.

Одним із напрямів радянської політики в Західній Україні була боротьба за ідеологічне панування, де основним конкурентом партійно-державної системи була греко-католицька церква. На Львівському церковному соборі 1946 р., де основною «фігурою» був єпископ Григорій Костельник, що співпрацював з органами безпеки, був винесений вердикт про скасування Брестської церковної унії 1596 р., розрив з Ватиканом та приєднання до Російської православної церкви. Греко-католицька церква змушена була діяти нелегально упродовж понад 40 років.

3. Після періоду «довгої зими» сталінського режиму розпочинається період лібералізації, тобто пом'якшення режиму, відомий під метафоричною назвою «відлига». Керівником радянської держави та основним ініціатором змін був Микита Хрущов.

Одним з ключових елементів «відлиги» стала десталінізація — розвінчання культу особи Сталіна та ліквідація наслідків його режиму. Колишній близький прибічник Й. Сталіна, М. Хрущов спробував здійснити десталінізацію на всіх рівнях — від економіки до культури.

Хрущов розглядав її як повернення до ленінської політики побудови комуністичного суспільства. Він спробував повернути революційне завзяття 20-х років, замість пошуку стратегій виживання за часів сталінського тоталітаризму.

Першим елементом десталінізації стало розвінчання культу особи Сталіна. Воно символічно розпочалося на XX з'їзді КПРС у 1956 році.

Хрущов виголосив доповідь "Про культ особи та його наслідки". У ній він звинуватив Сталіна у кривавих чистках партії, трагедії перших років війни з Гітлером, терорі та масових злочинах з 30-х по 50-і роки, а також заходах з побудови культу особи диктатора.

Про масові переміщення людей, Голодомор та інші речі у доповіді не згадувалося. Та й в цілому, стратегія партії була правильною і роль Сталіна у соціалістичному будівництві значною. Однак, промова Хрущова і так була шокуючою, хоч і виголосив він її на таємному закритому засіданні.

Хрущов поставив питання про політичну реабілітацію, тобто повернення чесного імені, політично засуджених за сталінських часів. Український Комітет державної безпеки (КДБ, так на той час став називатися цей орган) переглянув приблизно мільйон справ.

Реабілітували більше половини політично засуджених, серед яких, наприклад, М. Скрипник. Проте акція не поширювалася на засуджених за український націоналізм, тих, хто виступав за окремішність українського комунізму (наприклад, Хвильовий, Шумський, Волобуєв), керівників великих політичних опозицій та жертв політичних репресій до 1934 року. Другим важливим елементом десталінізації була ліквідація ГУТАБу та масова амністія звільнення від кримінальної відповідальності разом з пом'якшенням і скасуванням репресивних законів.

В економіці відлига проявилася в децентралізації управління. За Законом «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом в Українській РСР» територію України поділили на 11 економічних адміністративних районів. У кожному з них утворювали орган планування та управління місцевою промисловістю та будівництвом — раду народного господарства (раднаргосп). Отже, місцеві керівники отримали контроль над 90% підприємств та повністю над сільським господарством республіки.

Першочерговим завданням було також спростити бюрократичний апарат. Повноваження міністерств скорочували, а деякі з них ліквідували, зменшуючи кількість персоналу. Водночас, УРСР отримала значний поштовх для економічного розвитку. Республіка стала великим будівельним майданчиком. Будували фабрики та заводи, виникали цілі нові галузі.

Україну активно залучили до «гонки озброєнь», ключового елементу «холодної війни», програми освоєння «мирного атома» космічних проєктів. Дніпропетровськ (нині Дніпро) став величезним центром ракетобудування. У 1957 р. запустили перший штучний супутник Землі. Це ознаменувало початок «космічної ери». У 1961 р. Ю. Гагарін став першою людиною, що здійснила політ у космос. Вклад України в цю подію був значним, зокрема і завдяки українському конструктору ракет та гуру космонавтики Сергію

Корольову. А наступного року перший українець Павло Попович здійснив політ навколо Землі.

Промисловість почала більш активно виробляти і товари народного житку. Розпочалася кампанія масового житлового будівництва, так званих, «хрущовок», що дозволило значній кількості людей переселитися з бараків і тісних комуналок у нове житло.

У соціальній сфері провели пенсійну реформу та ввели деякі інші соціальні стандарти. Найбільша відмінність економічної політики Хрущова і Сталіна проявилася у ставленні до села. Колгоспи отримали деяку господарську самостійність, на них послабили адміністративний тиск. МТС (машинно-тракторні станції) розформували, а їхню техніку викупили колгоспи. Вкладали кошти в модернізацію і залучення іноземного досвіду. Спробували підвищити матеріальну зацікавленість колгоспників, значно підвищили закупівельну ціну на сільськогосподарські продукти.

Проте, позитивні тенденції початкових років перекреслював знаменитий волюнтаризм та надмірна завзятість Хрущова. Одним із завдань шостої п'ятирічки (1956-60 роки) та семирічки (1959-65 роки) було «наздогнати і перегнати Америку за виробництвом м'яса, молока і масла на душу населення», як висловився сам Хрущов. Щоб виконати авантюрні плани сільськогосподарського виробництва, місцеві керівники вдалися до відвертих афер та фальсифікацій. Виконання надпрограм замість економічного стрибка призвело до зменшення виробництва та підвищення цін на сільськогосподарську продукцію. Посуха 1963 р. взагалі поставила країну на межу продовольчої кризи. Проте, цього разу для вирішення проблеми зерно завезли з-за кордону, що було суттєвою відмінністю від сталінських часів.

У 1963 р першим секретарем ЦК КПУ став П. Шелест, який змінив на цій посаді М. Підгорного. Пізніше він згадував, що більшість місцевих керівників розуміли авантюрний характер досягнень, проте не наважувалися критикувати результати через захоплені відгуки Хрущова. Лише винести Сталіна з мавзолею було не достатньо. Важливо було йому не уподібнюватися .

4. Якщо з економікою не все задалося, то в культурно-мистецькому житті лібералізація спричинила справжню відлигу. Відновлюють активну творчість митці, чії твори підлягали гонінням у часи пізнього сталінізму, зокрема О. Довженко, М. Рильський, В. Сосюра. Заговорили навіть про «нову хвилю українізації». Водночас, за положеннями освітньої реформи 1958-59 років, батьки самі більшістю голосів обирали, якою мовою навчатимуться їхні діти у кожній конкретній школі. Як результат, кількість шкіл з російською мовою викладання збільшувалася, а українських — скорочувалася.

На зміну старим митцям приходило нове молоде покоління української інтелігенції — шістдесятники. Вони протиставляли себе офіційним догматам «соцреалізму», шукали нову тематику для своїх творів, пропагували свободу творчого самовираження, культурний плюралізм, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими. Серед покоління раннього шістдесятництва слід відзначити поетів І. Драча, Л. Костенко, В. Стуса, В. Симоненка, М. Вінграновського, Д. Павличка, літературних критиків І. Дзюбу, І. Світличного, Є. Сверстюка, художників А. Горську, Т. Яблонську, К. Білокур та М. Примаченко.

Діяльність шістдесятників не була обділена критичними поглядом владних структур. Свобода часів «відлиги» для митців не була повною. Їхні твори не друкували, в газетах розгорнули критичні кампанії, деякі збірки забороняли. З'являється явище «самвидаву» — видавані поза цензурою підпільні листівки, брошури, книжки й періодичні видання, що друкували самостійно, або переписували. А також «самвидав» — твори, що друкували за кордоном.

Шістдесятники, що від культури та мистецтва переходили до висловлення політичних поглядів, опозиційних владі, ставали частиною дисидентського руху. Дисиденти прагнули мирним шляхом досягти демократизації політичного режиму та суспільства, змусити владу дотримуватися прав та свобод людини, які вона декларувала, та виступали за вільний розвиток української мови та культури. Дисиденти критикували устрій СРСР з різних кутів зору: національно-культурній, адже діяла цензура і зростала русифікація; соціально-економічній, вказуючи на низький рівень життя населення та недоліки економічної політики; політичній, де була відсутня реальна політична самостійність республік, існувала однопартійна система, що унеможлиблювала демократичний вибір бодай якоїсь політичної альтернативи та легальні зміни влади, чи навіть опозиційну діяльність; а також у релігійній, через антицерковну кампанію. Хрущов, як віруючий лише в комунізм, відновив наступ на церкву. Майже вдвічі зменшилася кількість приходів, знову проводили судові процеси над віруючими, а офіційна пропаганда штампувала сотні матеріалів та карикатур на антирелігійну тематику.

Першою дисидентською організацією стала Українська робітничо-селянська спілка. Її створив у Львові у 1959 р. молодий юрист Л. Лук'яненко. Це була підпільна організація типу партії. У програмі Спілки головним завданням визначили ненасильницьку боротьба за громадянські, національні, культурні та економічні права. Наступним етапом уже мала бути боротьба за самостійність України. Трохи більше ніж через рік, у січні 1961 р. учасників спілки викрили і заарештували. Левка Лук'яненка засудили до розстрілу

(згодом вирок змінили на 15 років), а інші учасники отримали різні терміни ув'язнення. Це був лише старт політичної боротьби дисидентства в Україні.

Лібералізація суспільно-політичного життя дозволила М. Хрущову на початку укріпити своє становище і взяти владу у свої руки. Проте, провал економічної політики, її непередбачуваність та непослідовність об'єднали між собою прихильників старого підходу до управління радянською державою. Колишні протеже Хрущова з числа українських партійців, серед яких були М. Підгорний і Л. Брежнєв, змістили його з поста глави держави у 1964 р. М. Хрущов, зазвичай говіркий та ексцентричний, пішов з посади не сказавши жодного слова. Новим першим секретарем ЦК КПРС став Л. Брежнєв, за правління якого СРСР увійде в свою класичну епоху «стабільності», більше відому як «застій».

Лекція 8. Сучасна українська держава

План

1. Державотворчі процеси в умовах незалежності.
2. Суспільно-політичне життя упродовж 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст.
3. Культурницькі горизонти сучасної України.
4. Експансія масової культури та її вплив на українське суспільство.

Мета лекції: розглянути особливості суспільно-політичного та культурного розвитку України від проголошення незалежності у 1991 р. по сучасність.

Завдання:

- охарактеризувати умови, в яких відбувалося становлення національної української держави;
- визначити особливості політичного життя доби незалежності;
- проаналізувати та виокремити основні риси та тенденції розвитку сучасної української культури;
- дати визначення масової культури та охарактеризувати особливості її розвитку в сучасних умовах.

Терміни: суверенітет, масова культура, корупція, сепаратизм, тіньова економіка, «Євромайдан», «Небесна сотня».

Література:

1. Бойко О. Яневський Д. 30 років незалежності України: у 2-х томах. Том 1. Київ, Фоліо, 2021. 448 с.
2. Бойко О.Д. Історія України. Київ: «Академія», 2023. 560 с.
3. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України. Київ, Портал,

2021. 432 с.

4. Кислюк К.В. Українська культура I чверті XXI ст: повороти модернізаційних перетворень. 2-ге вид., стер. Київ: Кондор, 2018. 196 с.

5. Хома І. Я. Історія української культури: навч. посібник. Друге видання, доповнене. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2020. 356 с.

1. У 1990 р. в Україні розпочався перший етап державотворення, коли у березні 1990 р. відбулись вибори до Верховної Ради УРСР і розпочалась її робота у парламентському режимі. 16 липня 1990 р. ВР УРСР Декларацію про державний суверенітет України, в якій проголошувалися наміри народу України самостійно вирішувати свою долю й закріплено три види суверенітету - державний, народний і національний.

19 - 21 серпня 1991 р. відбулася невдала спроба державного перевороту в СРСР, коли новоутворений Державний Комітет з надзвичайного стану (ДКНС) на чолі з Г. Янаєвим вирішив припинити діяльність небажаних новому режиму органів влади і управління, політичних партій, громадських організацій і масових рухів, заборонити мітинги, вуличні походи, демонстрації та страйки, запровадити комендантську годину та обшук громадян, встановити контроль над засобами масової інформації (цензуру).

Тогочасний Голова Верховної Ради Л. Кравчук досить стримано сприйняв пропозицію представників Народної ради (демократичної фракції парламенту) щодо об'єднання зусиль у боротьбі проти перевороту, попередив їх про можливі наслідки, закликав до спокою, щоб не спровокувати введення надзвичайного стану.

24 серпня 1991 р. відкрилася позачергова сесія ВРУ, на якій було розглянуто питання про політичну ситуацію в республіці та прийнято низку надзвичайно важливих документів, серед яких - Акт проголошення незалежності України, затверджений конституційною більшістю депутатів. Як наслідок - Україна стала незалежною демократичною державою з неподільною та недоторканою територією, на якій чинними є лише власні Конституція, закони та постанови уряду. 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі Акт дістав підтвердження 90,32% громадян, які брали участь у ньому участь.

Державне будівництво незалежної України ускладнювалося відсутністю відповідної законодавчої бази, перш за все нової Конституції, відповідно до якої необхідно було розробляти й приймати всі інші нормативно-правові акти.

З першого дня існування незалежної України зроблено практичні кроки щодо розбудови держави. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла

постанову «Про військові формування на Україні», відповідно до якої усі війська, дислоковані на території України, підпорядковувалися Верховній Раді України. 20 вересня 1991 р. створено Службу національної безпеки України (у 1992 р. реорганізована в Службу безпеки України (СБУ)). 25 серпня Президія Верховної Ради України ухвалила постанову «Про власність КПУ та КПРС на території України», що передбачала її націоналізацію. 8 жовтня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про громадянство України», за яким кожний, хто проживав на території України, написавши відповідну заяву, міг добровільно обрати собі громадянство. Подвійного громадянства не допускалося.

Пріоритетними напрямками державотворчого процесу після прийняття Акта незалежності було встановлення недоторканності кордонів, регламентування їх режиму, порядку охорони, перетину. 14 листопада 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про державний кордон України».

Відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. більшість військових на території України добровільно склали присягу на вірність українському народу. Решта отримала можливість перейти на службу до будь-якої іншої армії або звільнитись у запас.

Важливим атрибутом самостійної держави є її символіка. Майже 5 місяців у Верховній Раді і за її стінами точилися гострі політичні дискусії щодо утвердження Гімну України. 22 січня 1992 р. прийнято компромісне рішення - визнавалась музична редакція гімну «Ще не вмерла Україна», автором якої був композитор М. Вербицький. Питання про текст залишили відкритим. 28 січня 1992 р. на початку роботи чергової сесії Верховної Ради синьо-жовтий прапор затверджений як Державний прапор України. 19 лютого парламент затвердив тризуб як малий Герб України. 26 червня 1992 р. затверджено Положення про паспорт громадянина України. Із запровадженням до обігу купонів, що з 10 січня 1992 р. тимчасово виконували роль грошової одиниці, та встановленням дипломатичних відносин з іншими державами Україна на початку 1992 р. мала основні атрибути самостійної держави.

Отже, державотворчі процеси в Україні відбувались досить суперечливо. Незважаючи на розподіл функцій усіх гілок влади, на практиці вони діяли неефективно, часто законодавчі акти суперечили один одному. Вищі органи державної влади слабо володіли соціально-економічною ситуацією, яка погіршувалася і спричиняла подальше зниження життєвого рівня основної маси населення. Невизначеність повноважень між Президентом та Верховною Радою призводила до політичного протистояння та негативно позначалась на процесі реформ. У березні 1992 р., за поданням Л. Кравчука Верховна Рада прийняла закон про представників Президента на

місцях. Саме представники Президента на місцях ставали найвищими посадовими особами виконавчої влади. Це призвело до загострення відносин між ними та головами обласних та районних рад. Однак у жовтні 1994 р. інститут представників Президента було ліквідовано, функції виконавчої влади переходили до виконкомів рад. Невизначеність у відносинах спостерігалась і на найвищому рівні, зокрема між Президентом та Кабінетом міністрів України.

2. Першим Президентом України став Л. Кравчук (1991-1994 рр.). На період його каденції припадає загострення політичної ситуації в країні, що мало безпосередній вплив на погіршення економічної ситуації. Внаслідок розпочатої в 1992 р. росією політики лібералізації цін і повної залежності української економіки від російських енергоносіїв, ціни на газ в Україні зросли в 100 разів, на нафту – в 300. Зростання цін на енергоносії призвело до підвищення рівня інфляції, розвалу фінансової системи, стрімкого спаду виробництва й зростання собівартості продукції, постійного зростання бюджетних витрат. Інфляція поступово переросла у гіперінфляцію. За 1992 р. українські купоно-карбованці знецінилися в 21 раз, а в 1993 р. – у 103 рази. Це був найвищий у світі рівень інфляції. Швидкими темпами зростала заборгованість України перед іншими країнами. Спроба уряду припинити знецінення купоно-карбованця за допомогою фіксованого курсу останнього по відношенню до долара призвела до зростання «тіньової» економіки і перетікання капіталів за кордон. За 1991-1993 рр. вироблений національний прибуток України скоротився на 39%. За 1991-1994 рр. значно знизився життєвий рівень населення, зокрема, купівельна спроможність зменшилася в 5 разів. Майже кожен третій із працюючих у державному секторі економіки у 1994 р. перебував у категорії прихованих безробітних. Протистояння Президента та Верховної Ради на тлі загальної кризи і зростаючого соціального протесту завершилося рішенням сторін про дострокове припинення їхніх повноважень.

У напруженій політичній боротьбі відбувалися президентські вибори влітку 1994 р., переможцем яких став Л. Кучма (52% голосів). Саме під час його першого терміну президентства з різною успішністю було проведено низку економічних реформ, які деякою мірою визначають сучасне обличчя Української держави. Водночас саме упродовж перших років його президентства було сформовано умови для появи на українському ринку фінансово-промислових груп, на базі яких згодом сформувалися сучасні бізнес-структури вітчизняних олігархів. 1995 р. в Україні запустили сертифікатну (або ж ваучерну) приватизацію. Ще у 1996 р. розпочалася реформа аграрного сектора, завдяки якій колишні колгоспні землі було розпайовано між селянами, що працювали на них.

28 червня 1996 р. була ухвалена Конституція України, що завершила період державного становлення, закріпила правові основи незалежності України. Наша країна реально стала невід'ємною частиною європейського та світового співтовариства. З ухваленням Конституції завершилося остаточне формування законодавчої, виконавчої і судової влади в Україні.

У сфері зовнішньої політики президент Л. Кучма керувався тактикою «багатовекторності», що не передбачала однозначного вибору інтеграційних прагнень України і створювала видимість нормальних стосунків і зі східними, і з західними партнерами. Вже у грудні 1994 р. США, Велика Британія, Росія, Франція та Китай підписали меморандум про гарантії безпеки України – документ, який фіксував без'ядерний статус Києва в обмін на гарантії його захисту від найпотужніших держав світу.

Гострою політичною боротьбою супроводжувалися президентські вибори 1999 р. У другому турі виборів 14 листопада перемогу здобув Л. Кучма, який набрав 56,2% голосів проти 37,8% у П. Симоненка. Другий термін каденції Л. Кучми був складним і неоднозначним. Політичну ситуацію в Україні восени 2000 р. – навесні 2001 р. загострили зникнення журналіста Г. Гонгадзе та так званий «касетний скандал» (магнітофонні записи нібито зроблені з кабінету президента), які призвели до численних демонстрацій і маніфестацій, що вилилися в тривалу акцію «Україна без Кучми», кульмінацією яких стали події 9 березня 2001 р. – масові мітинги опозиції, приурочені до вшанування Шевченкових днів були розігнані міліцією та супроводжувалися численними арештами активістів.

Безумовно, найяскравішою та визначальною подією першого десятиліття 2000-х рр. стала Помаранчева Революція. У II тур, який відбувся 21 листопада 2004 р., вийшли два кандидати: В. Ющенко та В. Янукович. Центральна виборча комісія оголосила переможцем В. Януковича. 23 листопада мітинги й пікети розпочалися не лише на майдані Незалежності в Києві, а й також перед будинками Адміністрації Президента, Верховної Ради, уряду, а також у низці обласних центрів. Відмітним знаком демонстрантів став помаранчевий колір – колір передвиборної кампанії В. Ющенка (прихильники В. Януковича використали білий та голубий кольори). 3 грудня Верховний Суд України після багатоденного обговорення визнав численні факти порушення законів і Конституції України під час виборів, у результаті чого вимоги В. Ющенка були частково задоволені – зокрема, результати другого туру голосування були оголошені недійсними і було призначено повторне голосування. Для його проведення 8 грудня Верховна Рада змінила склад Центральної виборчої комісії й ухвалила виправлення до закону про вибори президента задля того, щоб перекрити основні канали фальсифікації виборів. У пакеті з ними була затверджена конституційна реформа, що обмежує владу президента України й передає частину його повноважень

Кабінету міністрів і парламенту. 23 січня 2005 р. В. Ющенко офіційно склав присягу і заступив на посаду Президента України.

Пріоритетним напрямом зовнішньої політики було проголошено курс на євроатлантичну інтеграцію, стратегічною метою – членство в НАТО та Європейському Союзі. За короткий період Україні вдалося зробити більше, ніж за всі попередні роки. Це – отримання статусу держави з ринковою економікою, початок переговорів щодо спрощення візового режиму з ЄС, домовленість щодо започаткування переговорів стосовно зони вільної торгівлі, скасування поправок Джексона-Веніка Сполученими Штатами Америки, просування розгляду питання щодо вступу в Світову Організацію Торгівлі тощо. В. Ющенко увійшов в історію України як перший президент демократ та українофіл. Він наголошував, що громадяни України мають знати свою історію та шанувати демократичні цінності, закликав усіх до широкої суспільної дискусії. Проте йому не вдалося реально об'єднати національно-демократичні сили. Він повернув Україні її вкрадене й перекручене минуле, але не зміг зробити відчутним для всіх реальний поступ вперед. Публічна конфронтація В. Ющенка з Ю. Тимошенко нівелювала здобутий Майданом міжнародний імідж України та призвела до перемоги на наступних президентських виборах В. Януковича.

Інавгурація четвертого Президента України В. Януковича відбулася 25 лютого 2010 р. На більшість керівних посад у державі призначалися вихідці з Донбасу. Проведено Конституційну реформу: В. Янукович повернув президентсько-парламентську форму республіці – Конституційний суд визнав неконституційним Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV (політреформу 2004 року) у зв'язку з порушенням процедури його розгляду й ухвалення і відновив дію Конституції України 1996 р.

21 листопада 2013 р. в Україні розпочинається Революція Гідності (Євромайдан, Єврореволюція) антиурядовими протестами як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом, які значно поширилися після силового розгону демонстрації в Києві вночі 30 листопада. Наприкінці 2013 р. відбувалися, зокрема, мітинги, демонстрації, студентські страйки. 16 січня 2014 р. у Верховній Раді України з порушенням установленої процедури голосування було прийнято 10 законів, спрямованих на звуження конституційних прав і свобод громадян, закони викликали широке обурення в українців і спричинили ескалацію конфлікту. До 19 січня 2014 р. протести перейшли у бойові протистояння на вул. Грушевського в Києві, внаслідок чого загинуло 6 осіб, більше 1000 були травмовані. Ще кривавішими бої стали, починаючи з 18 лютого, за два дні боїв від рук силовиків В. Януковича загинуло більш ніж 100 майданівців – «Небесна

сотня». 21 лютого 2014 р. лідери опозиції підписали з В. Януковичем угоду щодо врегулювання кризи в Україні. 22 лютого В. Янукович зник із Києва. В.о. президента став Голова Верховної Ради О. Турчинов відповідно до постанови від 23 лютого 2014 р.

Після усунення від влади В. Януковича в ніч на 27 лютого парламент та уряд Криму захопили «невідомі» бойовики – військо \square вики РФ та вивісили над ними прапор рф. З 1 березня російські війська починають масштабні силові акції, спрямовані на блокування українських військових баз на території Криму, захоплення адміністративних приміщень, контроль транспортних магістралей та інших стратегічно важливих об'єктів. 11 березня 2014 р. Верховна Рада республіки Крим і Севастопольська міська рада ухвалили декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. 16 березня 2014 р. за рішенням Кримського парламенту був проведений референдум щодо статусу Криму. 18 березня 2014 р. у Москві було підписано «Договір про прийняття Криму до складу Росії». 20 березня договір був ратифікований Державною думою рф.

Паралельно з анексією Криму росія розпочала війну на сході України. Ескалація насильства в регіоні розпочалася в середині квітня 2014 р., коли озброєні групи проросійських активістів почали захоплювати адмінбудівлі та відділки міліції у містах Донбасу (зокрема, у Слов'янську, Артемівську та Краматорську). Українська влада у відповідь заявила про проведення Антитерористичної операції із залученням Збройних сил. Поступово протистояння переросло у масштабний воєнний конфлікт. Від середини липня 2014 р. збройні сили росії почали брати безпосередню участь у бойових діях проти Збройних сил України. Підрозділи збройних сил росії діють і з території російської федерації, і безпосередньо на території України.

25 травня 2014 р. на президентських виборах переміг П. Порошенко з результатом 54,7%. Він прийшов до влади на хвилі величезних народних сподівань за умов сепаратистських диверсій та фактичного паралічу державної влади, а його передвиборчі обіцянки зупинити війну відповідали очікуванням громадян. Новий президент почав своє правління у реформаторському стилі. У країні розпочали реформу поліції, медицини, децентралізацію. За Порошенка почалася хоч і запізніла, але історично необхідна декомунізація, в рамках якої були перейменовані цілі міста та обласні центри, а присвячені комуністичним злочинцям назви зникли з українських вулиць. Влада розпочала українізацію інформаційного простору та встановила мовні квоти на рівні 75% української мови в ефірах телеканалів та радіостанцій. У рамках боротьби з корупцією вперше ввели електронне декларування прибутків та майна для чиновників і політиків. Під тиском іноземних партнерів запустили НАБУ (Національне антикорупційне бюро) і процес створення Антикорупційного суду. Досягненням президентства

Порошенка стала й автокефалія української православної церкви, у підтримці якої він зумів переконати патріарха Варфоломія. Відновлено незалежність Української православної церкви, визнано її рівною у правах та канонічною. Президенту вдалося досягнути безвізового режиму з Євросоюзом, який суттєво спростив і зробив доступнішими для українців туристичні подорожі або сезонні заробітки в країнах ЄС. За президентства Порошенка Україна зазнала воєнних поразок під Іловайськом і Дебальцевим, що призвели до підписання I та II Мінських домовленостей.

21 квітня 2019 переможцем другого туру президентських виборів став В. Зеленський (73,22 % голосів). 21 липня 2019 р. відбулись позачергові парламентські вибори. Партія «Слуга народу» набрала 43,16 % і отримала 124 місця, мажоритарні кандидати перемогли на 130 округах, партія отримала більшість в парламенті і утворила коаліцію. 24 лютого 2024 р. о 5 годині ранку розпочалося широкомасштабне вторгнення росії в Україну.

1. Історична доля кожного народу значною мірою визначається рівнем розвитку культурного життя. В Україні культурний процес 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. характеризується досить суперечливими тенденціями. Насамперед зазначимо, що найбільшим надбанням культури України стала ліквідація будь-яких перепон на шляху розвитку національної культури, адже суспільство поступово звільнялося від штампів партійної ідеології, вперше за багато десятиліть отримало вільний доступ до надбань світової культури, а також до всіх пластів власної духовної спадщини. Поряд з цим саме сфера культури найбільш гостро відчула всі труднощі перехідного періоду: зменшення державного фінансування, відсутність традицій меценатства (які завжди спираються на приватний капітал) призвели до значного скорочення культурних установ і, як наслідок, відпливу з культурної сфери талановитої молоді.

Важливим складовим елементом духовної культури є наука. Провідним науковим центром в нашій державі залишається Академія наук України, проголошена в 1994 р. національною. Була заснована низка галузевих академій. В Україні було створено національну систему атестації наукових кадрів, створена Українська наукова асоціація, покликана сприяти відродженню української науки, піднесенню її до світового рівня. Установи Національної академії наук України мають тісні зв'язки з провідними науковими центрами світу. Так, завдяки науковим розробкам Національного космічного агентства України наша держава бере участь у міжнародних програмах з дослідження космічного простору. У 1997 р. український космонавт-дослідник Л. Каденюк здійснив політ у космос на американському кораблі «Коламбія». Плідно працюють впродовж 2000-х конструкторські бюро заводів ім. О. Антонова, ім. Малишева, «Південмаш», «Мотор-Січ» та ін. Значною мірою завдяки їм Україна володіє унікальними технологіями та

науковими розробками, є виробником низки конкурентоспроможних на міжнародному ринку товарів, таких як супутник Землі «Січ», кораблі, і найпотужніші у світі преси, турбіни, дизельні двигуни, тепловози, електронні мікроскопи. Чималу увагу українські вчені приділяють розвиткові таких перспективних галузей, як генна інженерія і біотехнології, біокібернетика, штучний інтелект, мембранні технології, монокристали і штучні алмази, дослідження в галузях матеріалознавства, надтвердих матеріалів та технологій зварювання, фундаментальні дослідження в математиці, теоретичній фізиці, біології, хімії, медицині. Істотні зрушення сталися у сфері гуманітарних наук. Видано низку важливих наукових праць, відкрито нові суспільствознавчі інститути – української археографії, сходознавства, української мови, народознавства, українознавства тощо. Налагоджено зв'язки з багатьма науковими закладами української діаспори та світу.

У період незалежності відбулися зміни в галузі літератури та мистецтва. Українське письменство, звільнившись від комуністичної ідеології, перебувало в процесі переоцінки суспільних ідеалів та історичних явищ. У цей час значно розширюється діапазон прозових, поетичних та драматичних творів, більш різноманітними стали їх стильові форми. Необхідно відзначити наповнену високим громадянським змістом творчість О. Гончара, І. Драча, Д. Павличка, П. Мовчана, В. Яворівського, Р. Лубківського, Р. Іваничука, С. Плачинди, О. Мусієнка, О. Сизоненка, І. Дзюби, Ю. Щербака. Значним явищем у літературно-мистецькому житті держави стало повернення із забуття творів В. Винниченка, М. Куліша, М. Хвильового, М. Зерова, О. Олесь, Є. Маланчука, Г. Косинки, Є. Плужника, дисидентів-шістдесятників – В. Стуса, І. Світличного, Є. Сверстюка, Ігоря та Ірини Калинців. Повернувся із вигнання письменник і правозахисник М. Руденко. Вітчизняні читачі отримали змогу прилучитися до творчості літераторів і митців української діаспори – У. Самчука, В. Барки, І. Багряного, О. Ольжича, О. Теліги, Ю. Липи, О. Лятинської, В. Курилика, Г. Крука та ін.

Помітними є зміни, що відбулися в театрі, кінематографії, музиці. Яскравим явищем в українському кінематографі стали багатосерійні фільми за творами української літератури: «Сад Гетсиманський» за мотивами творів І. Багряного, «Пастка» – І. Франка. На кінофестивалі в Сан-Ремо (Франція) фільм «Ізгой» (режисер В.Савельєв) отримав Гран-прі. На кінофестивалі в угорському місті Дьєрдь у 1994 р., де було представлено понад 100 фільмів із різних країн, із 10 призів 4 отримали українські кіномитці («Кордон на замку» режисера С. Лисенка, «Хроніка повстання у Варшавському гетто» режисера Й. Дулевської, «Портрет, пейзаж, натюрморт» режисера Є. Бусовського, «Спілка одноногих» режисера О. Столярова). З творчістю таких новаторів-режисерів, як І. Борис, Р. Віктюк, С. Донченко, С. Мойсєєв, В. Петров, Б. Шарварко та ін. пов'язаний розвиток театрального мистецтва в

Україні. Світове визнання здобув Р. Вікнюк, який розпочинав творчу діяльність у Львові, а згодом створив власний театр у Москві. Серед акторів виділяються такі майстри, у А. Роговцева, Б. Ступка, сестри Сумські, А. Хостікоєв, Б. Бенюк, Л. Задніпровський та ін.

Плідно працюють українські скульптори, зусиллями яких споруджено пам'ятники Т. Шевченку у Львові, Чернігові, Луцьку, Б. Хмельницькому в Черкасах, Суботові, княгині Ользі в Луцьку, Ярославу Мудрому в Києві, Данилу Галицькому у Львові, героям Берестецької битви у Берестечку тощо.

Значних успіхів досягли українські спортсмени. Першу олімпійську золоту медаль для незалежної України завоювала на зимових Олімпійських іграх 1994 р. фігуристка О. Баюл. Згодом її почин підтримали гімнастки Л. Підконаєва, К. Серебрянська, борець В. Олійник, важкоатлет Т. Таймазов, плавчиня Я. Клочкова та ін. У всьому світі сьогодні відомі імена професійних боксерів братів Кличків та О. Усика, які є чемпіонами світу в різних версіях, футболіста А. Шевченка, фехтувальника С. Голубицького, борців Е. Тедєєва і Р. Гонтюка, плавців Д. Силантьєва і О. Лисогора, важкоатлета В. Вірастюка та ін.

Отже, незважаючи на економічні негаразди, українська культура періоду незалежності зберегла нагромаджуваний десятиліттями потенціал, а також примножила і збагатила його новими досягненнями.

4. Більшість науковців пов'язують виникнення масової культури з науково-технічною революцією XIX-XX століття, що принесла з собою зовсім нові способи виробництва, поширення та споживання культури. В основному дослідники схиляються до думки, що масова культура в її розвинутому вигляді вперше сформувалася у США. Виникненню її сприяв розвиток засобів масової комунікації – газет, популярних журналів, радіо, грамзаписів, кінематографа. Все це, з одного боку, демократизувало культуру, відкривало до неї доступ масовій аудиторії, з іншого – зумовило проникнення в культуру комерційних інтересів, культура стала предметом бізнесу.

Виникненню масової культури сприяв ряд чинників: 1) розвиток механізованого і автоматизованого великого промислового виробництва, яке витіснило ручну працю; 2) науково-технічний прогрес; 3) урбанізація, зростання міст, посилення міграції, що спричиняє «переміщення» населення, часткове руйнування традицій, послаблення соціальних зв'язків; 4) поява вільного часу, який можна використовувати для розваг, дозвілля; 5) свобода споживання та політична свобода; 6. створення і вдосконалення нових технічних засобів і технологій, які сприяли фіксації, збереженню, копіюванню, тиражуванню, широкому поширенню культурної інформації різних видів і типів, і до них передусім потрібно віднести друк, радіо, телебачення.

Різним проявам масової культури характерний ряд спільних рис: масова культура не є творчістю мас, але вона створюється для мас; масову культуру не можна розглядати як автентичну культуру, що виникла органічним чином - її продукти носять характер комерційних проєктів; масова культура більшою мірою орієнтована на аудіо і особливо - візуальні образи, що має наслідком витіснення раціональних форм змістоутворення, апеляції до несвідомого компоненту психіки.

Масова культура справляє величезний вплив на всю культуру. Їй властива тенденція до гомогенізації, тобто прагнення надавати культурним явищам однорідності. Масова культура доступна й зрозуміла людям різного віку, всім верствам населення незалежно від рівня освіти. Масова культура задовольняє попит сьогодення, реагує на будь-які нові події.

Основними літературними жанрами масової культури є детектив, трилер, фантастика, історичний роман, мелодрама, готичний роман, вестерн, комікси.

Серед основних напрямів і проявів сучасної масової культури можна виділити наступні:

- індустрія «субкультури дитинства» (універсалізація виховання дітей – на основі типових програм масова загальноосвітня школа стандартизує наукові, філософські й релігійні уявлення, історичний соціокультурний досвід);
- стрімкий розвиток засобів масової інформації, які формують суспільну думку в інтересах «замовника»;
- система державної ідеології й пропаганди, що формує політико-ідеологічні орієнтації населення, маніпулює його свідомістю й поведінкою в інтересах правлячих еліт;
- масова соціальна міфологія (націонал-шовінізм і «патріотизм», соціальна демагогія, квазірелігійні й паранаучні вчення, куміроманія та ін.), що спрощує складну систему ціннісних орієнтацій;
- масові політичні рухи, що втягують широкі прошарки людей у широкомасштабні політичні акції;
- система організації й стимулювання масового споживчого попиту, що формує в суспільній свідомості стандарти престижних інтересів і потреб;
- індустрія дозвілля (масова культура як одна з найприбутковіших галузей економіки, що навіть має свої особливі назви: «індустрія розваг», «комерційна культура», «поп-культура», «індустрія дозвілля» та ін.)

Таким чином, для масової культури характерне зведення елітарної культури до поверхової, беззмістовної форми, орієнтація на нерозвинені, низькі смаки. Масова культура пов'язана з уніфікацією духовного в особистості та суспільстві, вона завжди розрахована на комерційний успіх. Вона наголошує на «усереднений» рівень розвитку споживачів її культури,

створює єдину «вихолощену» культуру, знищуючи традиційні цінності. Культурологи вже давно вказують на небезпеку такого становища. Зазначаючи, що під впливом маскультури формується нова, особлива порода людини – «людина масова», вчені попереджають про можливість «антропологічної катастрофи» у недалекому майбутньому суспільства.

Що торкається українського культурного простору, також виділяється культура елітна (тобто призначена для вузького читацького кола), та масова (призначена для певного кола, яке й визначає читацькі пріоритети). У сучасному українському масово-культурному літературному дискурсі панує строкатість, естетичне розмаїття, різнобарвна стилістична панорама. Сучасна література відчуває на собі тиск ринку, вона змушена йти за читачем. Ця тенденція сприяє розвитку популярної літератури, переважно російськомовної. Розквітають такі жанри як фантастика, детектив, любовно-авантюрний роман. Відомими далеко за межами України письменниками-фантастами є Генрі Лайон Олді (колективний псевдонім Д. Громова та О. Ладиженського), А. Валентинов, М. та С. Дяченки, майстром любовно-авантюрного жанру вважається Симона Вілар (Н. Гавриленко).